

141

BRIEFWISSELING

TUSSCHEN

DR. A. KUYPER

— EN —

CHARLES BOISSEVAIN

(Overgedrukt uit het „Handelsblad”)

HAARLEM

H. D. TJEENK WILLINK

1898

KUYPER
BX
9479
.K8
K89
1898

KUYPER BX9479.K8 K89 1898
Kuyper, Abraham, 1837-1920.
Briefwisseling tusschen A.
Kuyper en Charles
Boissevain.

EX LIBRIS

COURAGE AND LOYALTY

DR.G.PUCHINGER

BRIEFWISSELING

TUSSCHEN

DR. A. KUYPER

— EN —

CHARLES BOISSEVAIN

(Overgedrukt uit het „Handelsblad”)

HAARLEM

H. D. TJEENK WILLINK

1898

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
Princeton Theological Seminary Library

Eerste brief van Dr. Kuyper.

AMSTERDAM, 2 Juli 1897.

*Aan den WelEdelgeboren Heer Charles Boissevain,
Hoofdredacteur van het Handelsblad.*

Zeer waarde Confrère,

In uw avondblad van 24 dezer hebt gij goedgevonden mijn naam in het stembusdebat te mengen op een wijze, die ik uwerzijds niet voor denkbaar had gehouden.

Dat ik u hierover niet terstond interpelleerde, sproot voort uit mijn wensch, om zelfs den schijn te mijden, als schreef ik *ab irato*.

Thans kan hier, nu Juli in het land is, geen sprake van zijn.

Toch laat ik ook zelfs de uitwerking van uw artikel op de stembus van 25 Juni rusten, al acht ik, dat gij u de verdienste kunt toeschrijven van er en den heer Groen van Waarder en den heer Nolting door ter overwinning te hebben geleid.

Ik zeg daarom niet, dat gij de historie van 1886 *met dit doel* oprakeldet. Integendeel, als gij met uw eerlijk oog mij aanzierende, mij onder handslag betuigt: „Ik heb er niet aan gedacht om door dit zeggen *van de Nieuwe Kerk* stemmen te winnen,” — dan zal ik u gelooven.

Doch afgescheiden hiervan heb ik ditmaal een zeer ernstige en persoonlijke grief tegen u.

Niet dáárover, dat een opwelling uit uw poëtisch gemoed u er toe verleidde, om in uw *sensorium mentis* mijn naam met dien van Lucifer, d. i. van den Duivel, dooreen te vlechten.

Ik acht dit wel zeer *onpoëtisch*, daar ware poëtische opwelling alleen naar *het edele* grijpt; zelfs journalistisch acht ik zulks een persdelict.

Maar kon ik u laten lezen de briefkaarten en brieven vol scheld- en schimpwoorden, tot van de laagste en gemeenste soort toe, die ik dezer dagen uit den kring uwer politieke geestverwanten over de post ontving, dan zoudt ge begrijpen, hoe volkomen onaandoenlijk mij uw *Lucifer*-combinatie liet.

Maar heel anders staat het, waar gij goed kondt vinden, tegen alle klare, door de noodige bewijsstukken historisch gerugsteunde waarheid in, mij nogmaals in het publiek te beschuldigen van wederrechtelijke daden, waardoor ik mij aan het gezag, aan het recht, en aan anderer goed zou vergrepen hebben.

Dit toch *hebt* ge gedaan, en, het doet mij leed het er bij te moeten voegen . . . . *zonder* den moed uwer overtuiging, een moed, dien ik anders steeds in u mocht toejuichen, en dien ik thans, door dit mijn schrijven, weer in u prikkelen kom.

Op 24 Juni herinnerdet Gij namelijk nogmaals, en wel tot tweemaal toe, *aan het gebeurde in de Nieuwe Kerk* als teeken van revolutionair bedrijf, en als blijk van verzet tegen het gezag met woord *en daad*.

En nader in uw blad van 26 Juni hierop terugkomende, spreekt gij als uw oordeel uit, dat in deze aangelegenheid, nu negen jaren geleden, „*zeer afkeurenswaardig door mij gehandeld*” is.

Dit nu laat ik mij niet langer zeggen, noch aanleunen.

Want wel schrijft gij volkomen naar recht, dat „*Ik den tegenstander gaarne eerbiedig, die met open vizier strijdt en ronduit zegt wat hij meent*”, maar ditmaal heb ik juist tegen u, dat gij dit *niet* deedt, en daartoe kom ik u thans openlijk uitnoodigen.

Reeds eenmaal zijt gij door Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman uitgedaagd, om hiertoe over te gaan, zonder dat gij toen hieraan gevolg hebt gegeven.

Thans weer acht gij tegenover Prof. Mr. D. P. D. Fabius te kunnen volstaan met verwijzing naar uw artikelen van 4 Juni, 10 Juni en 11 Juni 1893.

Doch hiermede zijt gij *van mij* niet af.

Ik toch kom van u als eerlijk man vorderen, dat gij thans, zonder verder verwijl, *uwe beschuldigingen tegen mij in zulk een vorm zult formulceeren, dat ik het oordeel van den rechter er over kan inroepen*.

Is het dat uw poëtische natuur u belet, zelf dien strakken en nuchteren vorm voor uwe beschuldiging te vinden, roep dan juridische hulp in.

Of zal ik het u nog gemakkelijker maken, zie hier dan een slechts nader in te vullen model.

Schrijf publiek in uw blad:

„*Ik, Charles Boisserein, Hoofdredacteur van het Handelsblad, wonende te Amsterdam, beschuldig hiermede openlijk dr. A. Kuyper, mede aldaar woonachtig, dat hij in het jaar zoo en zooveel, op dien en dien dag, door sluwheid en met geweld, is binnengedrongen in het hoofdgebouw of in de uren-*

gebouwen van de Nieuwe Kerk, staande aan den Dam; voorts dat hij in de kosterij en kerkeradskamer lust heeft gegeven tot het plegen van wederrechtelijke handelingen, als daar zijn deuren te hebben laten uitzagen, sloten te hebben doen openbreken en versperringen te hebben doen plaatsen; daarna dat hij in diezelfde kosterij wachten heeft geplaatst, om aan de wettige bestuurders of wie van hunnentwege zich aanmeldden, den toegang tot die gebouwen te beletten; en eindelijk dat hij gelden heeft geïnd of doen innen, waaraan de inning alleen aan de wettige bestuurders toekwam, kortom ik beschuldig hem zich gedragen te hebben gelijk alleen een wettig bewindvoerder of beheerder zich zou mogen doen; en al zulks zonder eenig geldig recht of bevoegdheid te bezitten, om bij eene der genoemde handelingen als wettig bewindvoerder of lastgever te mogen optreden."

Zoo meent gij het. Welnu, zeg het dan ook zoo.

Schuif uw vizier flink omhoog; grijp den vollen nobelen moed in uw burgerhart, en onthoud niet langer aan den publiek door u beschuldigden tegenstander het middel om zich te kunnen verweren.

Ik vorder dit van u, niet als onderstelde ik bij u twijfel aan de juistheid van uw eigen overtuiging. Ik geloof integendeel volgaarne dat gij *meent* wat gij schreeft, en neem aan, dat gij vastelijk overtuigd zijt, door den rechter in het gelijk te zullen gesteld worden.

Doch juist *omdat* ik dit aameem, kunt gij er dan ook niets op tegen hebben, om thans, als loyaal tegenstander, aan mijn openlijke en pertinente oproeping te voldoen.

Gij zijt zeker dat gij het winnen zult; welnu, wind er dan ook niet langer doekjes om; leg aan uw poëtische taal een oogenblik het zwijgen op, en noem man en paard, noem feit en daad, met plaats en dagteekening, met de scherp geformuleerde *qualificatie* die gij acht aan een en ander te moeten geven, in termen waardoor ik verhaal op u krijg.

Gij ziet wel dat ik zulk een pertinente *declaratie* en *qualificatie* in het minst niet vrees, maar zonder een zweem van aarzeling ze opzettelijk uitlok, en als man van eer ze van u als man van eer zelfs acht te mogen eischen.

Natuurlijk laat ik u tijd.

Acht gij uitstel noodig tot *na* de zomervacantie, mij wel, mits gij mij thans maar onverwijld het kort bescheid geeft, dat gij aan mijn *volstrekt billijken eisch vóór 1 October e. k.* zult voldoen.

Gijzelf zijt te zeer wat de Italianen noemen *un' uomo simpaticó*, om ook maar te *willen* dulden, dat uw tegenstander door uw schuld en houding nog langer onder zoo

zware en ernstige beschuldigingen zou blijven, zonder dat gij hem *kans* biedt, om zijn eere te handhaven.

Een kattijvig soudener mocht u oudtijds lompe een stomp met zijn roer in den nek geven en voorts van u loopen; de ridder waagde steeds eigen borst aan den onder eere-salutt gekruisten degen van den man dien hij aanviel.

Wees gij die ridder, ook tegenover mij.

In afwachting blijf ik met kameraadschappelijken groet en onder betuiging mijner hoogachting

Uw vriend en confrère,

KUYPER.

Amsterdam, 2 Juli 1897.

2.

Antwoord van den heer Boissevain.

AMSTERDAM, 7 Juli 1897.

*Aan den Hoog-Gel. Heer professor Kuiper,
Hoofddirecteur van „De Standaard”.*

Waarde tegenstander en Vriend!

Nu ge u tot mij persoonlijk richt om toelichting van meeningen en woorden, waarvoor de geheele hoofdredactie zich verantwoordelijk stelt, eischt de hoffelijkheid jegens een confrère, wiens machtige gaven ik bewonder en op wiens vriendschap ik prijs stel, dat ik aan uw wensch voldoe, zoodat ik het „wij” thans door het „ik” vervang.

Om u te antwoorden onderbreek ik den korten rusttijd van drie weken, welke voor mij reeds was aangevangen, en daar ik heden op reis ga, kan ik onze gedachtenwisseling — ook al vindt ge dit noodig — vooreerst niet voortzetten.

* * *

Als „een ernstige en persoonlijke grief tegen mij” beschouwt gij in de eerste plaats de beeldspraak, waarin ik mijn gestrenge veroordeeling uitte van uwe poging om de katholiek-kerkelijke partij, door hulp der Calvinisten, die u in alles volgen, aan het bewind te brengen.

Niet met „den duivel” vergeleek ik u, waarde collega, maar met de schepping van een dichterlijk genie, met Lucifer, „den zoon van den morgen”, den held van Milton's *Para-*

disc lost, — voor welken verdwaalden grooten geest de machtige dichter der Puriteinen bij mij steeds meer sympathie en medelijden wekte dan voor Adam! Ik deed dit omdat gij, ten einde te kunnen regeeren, u verbondt met hen die in beginsel dwars tegenover u staan, en wier zegepraal, voor de protestanten, wier kampioen ge u noemt, een bittere beproeving zou zijn!

Indien deze vergelijking een „persdelict” is, collega, dan zijt gij, rusteloos strijder in *Standaard* en *Heraut*, zóó onder persdelicten bedolven, dat gij ze nog niet alle hebt geteld als ik van mijn vacantiereisje reeds terug ben!

* * *

Bovendien eenige warmte van taal is even geoorloofd als begrijpelijk, wanneer wij een tegenstander, zoo machtig door wil, gaven en invloed als gij, iets zien doen dat ons gevaarlijk voor het vaderland toeschijnt.

Waarom heb ik u zoo ernstig bestreden? Waarom heb ik den coup d'état van 1886 in de kosterij van de Nieuwe Kerk in herinnering gebracht? Waarom heb ik die les uit het verleden noodig geacht als een waarschuwing tegen uw drijven, wanneer gij met de katholieken de macht in handen kreeg?

Omdat het samengaan van uw Calvinistische partij met de Roomsche kerkelijke partij mij in de hoogste mate stuitend en gevaarlijk tevens voorkomt.

* * *

Uw overtuiging kennende in zake den persoonlijken dienstplicht, schijnt het mij iets onduldbaars, dat gij de vraag of Nederland zich weerbaar zal mogen maken, laat afhangen van wat de katholieke kerk gelieft te beslissen ten aanzien van persoonlijken dienstplicht in ons land.

Ik ben dikwijls genoeg aangevallen wegens den eerbied, dien ik gevoel voor katholieke instellingen en de weldadige werkzaamheid van katholieke geestelijken, zendelingen en zusters, om niet te behoeven te verklaren, dat mijn verzet tegen de heerschappij in ons land van een katholieke kerkelijke partij, niet gericht is tegen hun geloof, maar tegen iets anders.

De Engelse *Spectator* haalde verleden week het bestaan van zulk een kerkelijke Roomsche partij alhier aan, als bewijs dat hier de katholieken zóó vervolgd en verdrukt worden, dat zij zich uit tegenweer wel tot een afzonderlijke kerkelijke partij moesten vormen, daardoor belettend dat de katholieken — gelijk ze dit in Engeland doen — als

vrije burgers, volgens hun staatkundige overtuiging zich aansluiten bij hun staatkundige geestgenooten.

Ge weet beter dan iemand dat in Nederland, waar geen staatskerk is, waar in geen Hoogerhuis uitsluitend gereformeerde geestelijken zitten, de katholieken oneindig minder reden tot klagen hebben dan in Engeland!

Ik acht de christelijke belijdenis met geene politieke partij solidair en ik vind de poging van een protestant der protestanten, om aan de katholieke kerkelijke partij hier de heerschappij te verzekeren, een ernstig vergrijp tegen zijn eigen beginselen en ideaal.

* * *

Mijn groote grief is, dat gij dit uit behoefte aan succes doet; want ik ben het met Allard Pierson eens: „in vermaden van het *succes* heb ik altijd het kenmerk der vroomheid gezocht”.

Het stuitende van uw verbond met de Katholieke kerkpartij ligt o. a. hierin, dat gij, een radicale democraat zijnde, uit politieke handeling en kansrekening u thans voegt bij de conservatieve, katholieke kerkelijke partij na met de radicalen saam te zijn gegaan.

Ook vroeger heb ge dit gedaan?

Zeker!

Ook vroeger heb ge uw partij, volgens de kansrekeningen van het oogenblik, steeds naar willekeur rechts of links gevoerd.

En wat u zoo gevaarlijk maakt, o talentvolle collega, machtig van wil en geest, is dat uw partij u steeds blindelings volgt.

Behoef ik u 1892 in herinnering te brengen?

Eerst schreeft ge:

„De antirevolutionairen zonden in den lande *alle gevoel van eer* hebben moeten uitgeschud, zoo ze desniettemin graag op Roomsche hulp bleven...”

Den 11^e Januari schreeft ge:

„Men vraagt ons, of we voor de *Provinciale Staten* dan toch niet met de Roomschen kunnen saamwerken, uit het oogpunt van bevordering van proportioneele vertegenwoordiging der minderheden.

„Dit kan niet, omdat het *onoprecht zou zijn*”.

En den dag daarop, den 12^e, draaidet ge om en schreeft ge:

„Met opgewektheid kunnen wij weer eens ter stembus gaan om voor den katholiek te stemmen!”

en als excuus voor dat draaien gaaft ge aan, dat ge een katholiek alleen gebruikt als:

„een geschikt instrumēt, ten einde een gecombineerde actie van de drie minderheden voor den Gemeenteraad mogelijk te maken.”

Welnu, duizenden en duizenden Protestanten waren bevreesd, dat eene overwinning der antirevolutionaire partij — door haar bondgenootschap met Rome verkregen — thans zou uitloopen op schade voor het vaderland en voor de Ned. Herv. Kerk, haar zending, haar beginselen, haar toekomst.

Wij vreesden dat de katholieken, door de ervaring geleerd, zich niet meer als instrument zouden laten gebruiken . . . maar de rollen zouden omkeeren!

Warme woorden zijn te vergeven aan wie dit beginselloos samengaan van u met de katholieken moest aanschouwen.

* * *

Reeds vroeger „deed u dit aanzien verliezen,” gelijk Keuchenius van u getuigde. Ook hij veroordeelde in u, dat ge zoo-veel verwacht van politieke handeling en kansberekening. Mag ik u zijn woorden in herinnering brengen, geschreven toen ge na de Roomsche alliantie die der radicalen zocht:

„Ik kan mij te vrijer onthouden van aan dezen strijd deel te nemen, daar dr. Kuiper de goedheid heeft mij, indien ik het zelf nog niet wist, te herinneren dat ik oud word en hierdoor ook onbruikbaar. Wou hiermede dan slechts de antirevolutionaire partij invloed en kracht!

„En op dit oogenblik dreigt haar het gevaar, dat zij het door haar eerste samengaan met Rome verloren aanzien poogt te herstellen, door zich in eene richting te bewegen, die voert tot de zegepraal van het radicalisme. Oordeelende, niet slechts naar *De Standaard*, maar ook naar zijn jongste oratie: „Over de verflauwing der grenzen”, zoude ik meenen, dat dr. Kuiper, door zelf niet genoegzaam de hem als christen en antirevolutionair gestelde grenzen te eerbiedigen en te veel van politieke handeling en kansberekening te verwachten, en aan de antirevolutionaire partij, en aan zich zelve geschaad heeft”.

Waarom ik uw samengaan met de Katholieke kerkpartij zoo scherp veroordeel, moet nu een ieder duidelijk zijn.

* * *

En nu kom ik aan uw tweede grief, die het minder gemakkelijk is geheel ernstig te bespreken.

Ge vraakt in mij, dat ik aan het gebeurde in de Nieuwe Kerk „als teeken van revolutionair bedrijf” herinnerd heb, en ge zendt mij, om het voorrecht te hebben mij wegens beleediging of hoon te doen terechtstaan, ter teekening een deurwaardersdocument, voorzien van voetangels en klemmen, en in welks bewoordingen ik tot mijn leedwezen uw gewonen stijl niet herken.

Waarde collega, ik verkies uw stijl en den mijne, en zeg liever in mijn eigen woorden wat ik bedoel, dan dat ik uw zelfbeschuldiging — waarin ge waarlijk te scherp jegens u zelf zijt — onderteeken.

* * *

Ik kan wat ge mij dicteert onmogelijk onderteekenen, omdat ik niet weet wie dit of wie dat deed — onzen ver slaggever werd destijds toegang tot de Nieuwe Kerk geweigerd — en o. a. ook al niet, omdat ik aldus in weerspraak zou komen met mij zelf! Bij vier verschillende gelegenheden heb ik nadrukkelijk getuigd:

„Geen leider of lid der doleerenden werd of wordt door ons zelfs in de verte verdacht van een oneerlijke daad gepleegd te hebben.”

Uw voorstel om mij iets te laten schrijven waarover de rechter zou moeten beslissen, komt mij o. a. ook daarom (vergunst ge mij het schooljongenswoord?) zoo „aanstellerig” voor, omdat ik mij maar volstrekt niet kan voorstellen waarover de rechter zou kunnen beslissen.

Over belediging?

Maar hoe zou een verklaring een belediging kunnen zijn, indien het uitspreken in het openbaar er van *niet* geschiedde om te beledigen of opzettelijk iets tot iemands nadeel openbaar te maken. . . . maar om te voldoen aan uw verzoek?

Een belediging op verzoek, laster bij invitatie, schijnt mij een *contradictio in terminis*. U niet?

* * *

Uw brief is — als ik mij zoo eens mag uitdrukken — bestemd voor de galerij. Het is een geestig sophistenstukje.

Ik heb verschil met iemand. Om ons vormt zich een kring. In den loop van het gesprek merk ik op, dat mijn tegenstander een onjuistheid zegt.

„Komaan”, luidt plotseling het antwoord, „wees dan nu liever royaal, en zeg, in bijzijn van getuigen, dat ik tegen beter weten in sta te liegen en een slecht mensch ben, die de armen besteelt”.

En als ik daarop betuig, dat geen haar van mijn hoofd aan zulk een beschuldiging heeft gedacht, wendt de handige tegenstander zich naar de omstanders met een: „Ziet ge het wel? als het er op aan komt de puntjes op de i's te zetten, kruipt hij in zijn schulp”.

Ik geloof u geen onrecht te doen, als ik meen dat dit de bedoeling van uw sommatie is, die weder van uw groote scherpsinnigheid blijk geeft. Ge maakt een vlugge schijnbeweging met het doel om mijne beschuldiging zoo op te blazen, dat de ware grief daarin niet meer herkend en dus vergeten wordt.

* * *

Bovendien zijt ge, waarde collega, blijkbaar te goeder trouw, op een dwaalweg.

Ik, dien ge verlokken wilt om op te treden als den snooden lasteraar van een onschuldig man, zou zoo wat niets vermogen om de geschiedenis van het kerkconflict tot nog grooter klaarheid te brengen dan vele mannen van naam reeds openlijk deden.

Hoe ter wereld zou ik toch iets nieuws kunnen mededeelen omtrent het drama, waarin ik tot nu toe meende, dat gij een der hoofdpersonen waart?

Naar mijn en veler inzien was dit een politiek laakbaar bedrijf, een in de vormen revolutionaire *coup de main*.

Maar niets was verder van mijn bedoeling dan u, door afkeuring van die daad, persoonlijk prijs te geven aan den haat of geringschatting uwer medeburgers!

Ik haalde het gebeurde in de Nieuwe Kerk alleen aan als bewijs, dat ik u als staatsman liever niet aan het hoofd eener regeering zie, waarin ge met de katholieken te zamen zoudt kunnen optreden tegen de Nederd. Herv. Kerk.

„Noch smaad, noch smaadschrift bestaat, voor zoover de dader klaarblijkelijk heeft gehandeld in het algemeen belang”.

Welnu, ik geloof niet dat er iemand is, journalist of staatsman, die van mij beweren zou, na mijn 32-jarigen arbeid als journalist, dat ik om eenige andere beweegredenen tegen uwe partij ben opgetreden dan in het algemeen belang. Zeker niet uit eigenbelang! Zeker niet uit haat tegen een uwer!

En uw vriendschappelijke courtoisie jegens mij bewijst dit!

Zoo schrijft men niet aan een man, dien men in ernst verdenkt het op onze eer en onzen goeden naam gemunt te hebben!

* * *

Daarom, waarde collega, zeer gevoelig voor uw vriendelijke noodiging, moet ik tot mijn leedwezen bedanken voor uw invitatie om u te beledigen en voor uw dringend verzoek om lasterlijke verklaringen af te leggen, omtrent bijzonderheden waarvan ik niets weet.

Wat blijft er dus over?

Vershil van opvatting en overtuiging!

En daarover kan geen rechter ooit tot oordeelen geroepen worden.

Waar gij, op uw hartelijke, door mij zeer gewaardeerde wijze, u op een confraterneel standpunt plaatst, en ik zelf, trots alle verschil, hoe scherp ook, niets liever verlang dan dit te behouden, kan van belediging en laster geen sprake zijn.

Waarvoor ik tot nu toe u verantwoordelijk geacht heb, is tal van keeren door mij geschreven. Duidelijk en onver-

holen heb ik mijn oordeel gezegd over uw optreden van elf jaar geleden — *niet* negen jaar, gelijk ge schrijft. . .

„De historie van 1886”, zoo als ge u uitdrukt, scheen mij steeds uit elk oogpunt onverdedigbaar.

De overgrootte meerderheid van ons volk, dat gelukkig zijn godshuizen nog cert, werd geschokt door het schandaal in de Nieuwe kerk, door datgene wat dr. Hoedemaker omschreef als „dat wat thans in de kerk te Amsterdam de kerk, de broederliefde en de zielen vermoordt.”

U heb ik steeds — te zamen met geheel Nederland, geloof ik — beschouwd als den leider der beweging, die, gelijk het wettig bestuur der Nederd. Herv. kerk zich uitdrukte, poogde: „met behoud van de kerkgoederen en titels der oude reglementaire gemeente, eene kleine nieuwe gemeente te formeeren”.

Deswege werden door het Classicaal Bestuur op de voorstemmende kerkeraadsliden de bepalingen der kerkelijke *tucht* toegepast.

De zaak werd dus door ds. Hogerzeil kristalhelder toegelicht:

„Men heeft de poging voorbereid om met behoud der kerkelijke goederen uit het kerkelijk verband te treden. Ik heb dat vroeger genoemd: „De revolutie gereglementeerd,” en blijf dat ook nu nog handhaven. Wanneer men een kerkelijke commissie, aan wie de zorg over de stoffelijke goederen is opgedragen, gelast om, *zoodra er een conflict met de wettige besturen ontstaat, met de geschorste of afgezette kerkeraadsliden mede te gaan, en deze als den éénigen en wettigen kerkeraad te beschouwen*, dan vat ik niet, hoe men het onwettige en verkeerde daarvan niet gevoelt en het anders noemen kan.”

Hiermede was ik het en blijf ik het volkomen eens.

* * *

Zeer velen hebben de gebeurtenissen van Jan. 1886 en wat daaraan voorafging vergeten.

We wenschen die treurige gebeurtenissen niet nog eens te verhalen. Wie weten wil wat geschiedde, kan dit het uitvoerigst vinden in een boek van bij de 200 bladzijden „*Het Keerpunt in de Jongste Geschiedenis van Kerk en Staat*”, door dr. G. J. Vos Az., nu nog predikant der Amsterdamsche gemeente.

Hij eindigt het dus:

„*Denk aan Loevestein!*” Met dit woord werd ontdijds in zekere kringen eene wereld van bittere ervaringen doorleefd.

„*Denk aan de Nieuwe Kerk!*” Wij behoeven dezen volzin zelfs niet in zijn geheel uit te spreken, of wij aanschouwen wederom de zagen, en knuppels en stokken, en lantaarnen, waarmede men zich gewapend had; of wij zien ons zelven

weër in de sneeuwjacht staan; of wij hooren ons weër afgesnauwd bij onze eigene vertrekken.

„Eer vergete onze rechterhand ziehzelve, dan wij dezen ban vergeten.”

* * *

Wat wij in ons blad schreven over die beweging in de kerk was steeds ontleend aan dergelijke betrouwbare geteckende rapporten... waarvan nooit een wederlegging is verschenen.

Elf jaar geleden, toen alle getuigen nog leefden, had gij dr. Vos en ds. Hogerzeil en ds. Westhoff en wie al meer met zijn naam zijn beschuldigingen onderteekende, voor den rechter moeten dagen, indien gij wat ze schreven onwaar en lasterlijk achtet.

Maar toen alles versch in ieders geheugen en onderzoek gemakkelijk was, hebt ge dit nagelaten. Waarom?

* * *

Ge wilt er niet van hooren, dat men u, gelijk dr. Kleyn deed, een contra-revolutionair noemt in plaats van een antirevolutionair.

Maar wat zeide uw eigen leermeester, prof. Gratema, reeds in 1871:

„Ik moet erkennen, dat die bewering omtrent de onrechtmatigheid der bestaande inrichting der hervormde kerk mij vooral vreemd toeklinkt uit den mond van hen, die zich noemen te behooren tot de christelijk-historische richting... Nu wordt aan het bestaande recht van bestaan ontzegd, nu wil men handelen alsof vijftig jaren hun werk niet hadden verricht, nu wil men als van meet af opnieuw beginnen. Dat is niet *hervormen*, maar *omwentelen*. Dat is niet de school van Von Savigny en Stahl, maar van Marat en Danton.”

Die woorden kwamen mij in gedachten, toen ik u een kind der Fransche revolutie noemde.

Bedoelingen en handelingen onderscheid ik gaarne.

Ik wil zelfs gaarne gelooven dat geheel te goeder trouw door u allen gedwaald is, maar de drijfkracht der feiten is alle welwillendheid te sterk, als ge mij vraagt dit bedrijf niet revolutionair te noemen.

Ik wil onze discussie niet verbitteren en onthoud mij van aanhalingen.

Alleen vestig ik aandacht op hetgeen ds. Hogerzeil op zeer zachtmoedige en gematigde wijze schreef in zijn brochure „*De revolutie gereglementeerd*.”

Wat hij zegt en bewijst, is nooit door u weerlegd.

* * *

Het was zeker niet uit geringschatting van uw persoon, uw kracht van wil en woord en pen, dat men tot nu toe in u steeds den *auctor intellectualis* zag van hen, die in 1886

de aanvankelijk welgeslaagde poging beproefden om zich in het bezit te stellen der bijgebouwen van de Nieuwe Kerk, welke alleen den toegang geven tot de kerk.

Ik heb deze handeling van den aanvang scherp afgekeurd.

Indien ge allen wilt laten kerkeren, die in deze mijne meening deelen, zou het volstrekt onontbeerlijk zijn, dat de Staat het Paleis voor Volksvlijt als dépendance van de gevangenis huurde, om ten minste eenigen van ons te herbergen!

* * *

Doch er is een beter middel u zelf recht te verschaffen!

Ge schrijft: „ik laat mij niet langer zeggen noch aanleunen, dat zeer afkeurenswaardig door mij gehandeld is”.

Welnu, dan hebt ge niets anders te doen dan ten elfden jare te verklaren, wie dan wèl die daad van eigen richting, welke wij afkeuren, buiten u om, voor zijne rekening heeft.

Wie zich meester maakten van een gebouw, waartoe het wettig kerkelijk bestuur hun den toegang ontzegde en waarop hun recht dan ook niet gegrond schijnt te zijn geweest, want waarom heeft anders de wet hen niet gehandhaafd in hun bezit?

Waarlijk een openlijke verklaring van u zal honderdmaal meer vermogen dan alle rechterlijke uitspraken!

Want zelfs geboeid, zou ik door de tralies van mijn kerker nog hetzelfde uitroepen, wat tijdens de kerkelijke woelingen van 1886 de burgemeester van Amsterdam proclameerde:

„dat indien aan adressanten rechten op bedoelde kerkgebouwen worden onthouden, welke hun volgens de wet toekomen, erkenning en handhaving dier rechten gevraagd zal moeten worden aan den rechter, die hier te lande de alleen bevoegde macht is, om in geschillen over bevoegdheid, als thans in de Hervormde Gemeente te dezer stede bestaan, nitspraak te doen.”

* * *

Ik zou ook in de gevangenis blijven getuigen, dat een van de kenmerken en voordeelen van den beschaafden staat deze is, dat hij „eigen richting” verbiedt en door zijn eigen organen geschillen tusschen burgers wil laten beslechten. Elke daad in strijd daarmee is een ontkenning van de maatschappelijke orde en een revolutionaire daad, al meent men ook nog zoo ernstig gelijk te hebben. Men mag niet zijn eigen rechter zijn, en zij die destijds verschillende kosterswoningen indrongen of poogden te overmeesteren, traden in eigen richting op.

„Zij speelden met vuur”, gelijk Beelaerts van Blokland getuigde.

* * *

En nu ten slotte dit:

Ge vraagt me dat ik hand in hand, oog in oog, u oprecht zeggen zal wat ik bedoel.

Welnu, dan allereerst een *peccari*, collega!

Ik heb, om mij weer op de hoogte te stellen van veel wat half vergeten was, overgelezen wat gij en ik geschreven hebben over het gebeurde in 1886.

Het was mij niet een aangename lectuur. Ik erken, dat ik vaak veel te scherp en ironisch was, dus onnoodig verbitterende, en dat ik niet voldoende mijn eerbied betuigde voor de diepe overtuiging, de geloofskracht en offervaardigheid van hen, die zich met u afscheidden van de kerk der vaderen. Ze hebben getoond door daden, door zelfverzaking en volharding, hoeveel ze over hadden voor hun zeer heilig geloof, en elk wien bloed van Nederlandsche protestanten en Fransche Hugenoten door de aderen stroomt, ware het tot plicht geweest in de eerste plaats te wijzen op de edele beweegkracht der geloovigen, die hun geweten getrouw wilden zijn.

Wat toen menigeen onbillijk maakte en dit deed voorbijzien was bittere ergernis over de wijze, waarop, zonder waardigheid de scheiding door een *coup d'état* plaats had, wat tevens elke minnelijke schikking, die aan ieder het zijne gaf, belette.

Welnu, waarom zouden de leiders, die verantwoordelijk zijn voor wat in de Nieuwe Kerk gebeurde, en voor wat er aan vooraf ging, niet openlijk erkennen te goeder trouw, maar door hartstocht medegesleept, gefaald te hebben in de middelen welke ze gebruikten?

Een ruiterlijke bekentenis van dezen aard... en het rechtsgevoel wordt bevredigd... de chariteit viert een liefelijke victorie... en geen edelmoedig tegenstander zal ooit meer het „Gedenk de Nieuwe Kerk” aanheffen!

En nu, aan het einde van dezen langen brief, herhaal ik gaarne wat ik u bij uw feest zeide, en ik blijf mij dus noemen met kameraadschappelijken groet

Uw tegenstander en vriend

CHARLES BOISSEVAIN.

Tweede Brief van Dr. Kuyper.

*Aan den WelEdelgeboren Heer Charles Boissevain,
Hoofdredacteur van het Handelsblad,
Hooggeachte Confrère,*

Naar belofte liet ik u de zomermaanden met rust. Eerst nu de herfst weer in het land is, klop ik voor dupliek bij u aan. En zulks van verre niet uit zucht, om het u lastig te maken, maar omdat ik uw herhaalde zwevende *aanklacht*, als zou ik mij in Januari 1886 schuldig hebben gemaakt aan een misdrijf, gewraakt in ons strafwetboek, mij niet *mag* laten aanleunen zonder volhardend protest.

Tweeërlei misverstand snijdel ik daarbij aanstonds af.

Op mijn dringend verzoek toch, om aan uw aanklacht zoo sprekenden vorm te geven, dat er verhaal in rechten op was, antwoordt gij met tweeërlei bedenking.

Naar mijn deurwaardersceduul gluurt ge schichtig als naar een opgezette val; en het bewijs, dat ik zelf het misdrijf niet alleen verzon en ingaf, maar ook in persoon bedreef, bezit gij niet.

Diene op het eerste, dat er geen sprake van was, dat mijn ceduul model zou zijn. Veeleer ried ik u zelf met uw rechtsgeleerden raadsman de formule op te maken. Mijn potloodstreep diende alleen, om u de strekking van mijn verzoek te veraanschouwelijken.

En ten andere sta hier, wat het door u onderstelde misdrijf betreft, de gereede verklaring, dat ik mij in geen enkel opzicht aan de volle verantwoordelijkheid voor het gebeure in de Nieuwe Kerk onttrek, maar toch niet de man ben, die het door u onderstelde misdrijf persoonlijk *kon* plegen.

Immers Gecommitteerden voor de Nieuwe Kerk waren in Januari 1886 prof. dr. F. L. Rutgers, ds. H. W. van Loon en de heer J. W. Meijer. Het is dan ook prof. dr. Rutgers, die als eerste Gecommitteerde den last gaf. 1°. tot het openen van een door onbevoegden geslotene en gepantserde deur, 2°. tot bewaking van de kosterij en kerk.

Dit vermindert intusschen in niets mijn persoonlijke ver-

antwoordelijkheid. Zelf was ik president van het geheele college van gecommitteerden, en niets is ten deze door prof. Rutgers verricht, dan na overleg met zijn voorzitter, en onder diens volle en onvoorwaardelijke goedkeuring.

Het is dus volkomen onjuist, dat gij bij het zoeken naar den ondersteld schuldige in den blinde hebt te tasten. Alle feiten zijn, met de namen van de personen, die er bij ageerden, *in confesso*, en het wierp voor mij metterdaad op uwe onpartijdigheid als historisch onderzoeker een min weldadig aandoend licht, dat ge in uw epistel u nog aanstelt, als ontbrak u voor ronder woord onzerzijds het *reum confitentem*.

Want gij zegt wel, dat ge u de moeite gaaft den stapel stukken uit die dagen nogmaals door te lezen, maar gij deedt dit blijkbaar niet. Gij doorsnuffeldet wel, wat ds. Hogerzeil en dr. Vos over het voorval publiek maakten, maar *niet* wat er onzerzijds over uitkwam. Het *audi et alteram partem* gold voor u blijkbaar niet als eischen.

Hadt gij toch, al ware het slechts vluchtig, doorloopen, wat èn in het *Kort Verhaal* èn in de *Rechtsgeleerde Adviezen*, enz., èn in *Het Conflict gekomen*, III p. 7—19 erkend wordt en geboekstaafd werd, ge hadt uw tegengeworpen onwetendheid wel in de pen gehouden.

Ook uw zeggen, dat wij, indien we ons onschuldig wisten, toentertijd de beweringen van dr. Vos c. s. wel zouden weersproken hebben, is wiskunstig bewijs voor uw *niet-lezen* van wat wij publiceerden. Anders toch zoudt gij hebben moeten weten, dat èn bij *advertentie*, èn in de *Contramemorïe*, 80 blz. folio groot, èn in *Het conflict gekomen*, èn in de brochures van jhr. mr. A. F. de Savornin Lohman, èn in de *Rechtsgeleerde adviezen* van de h.h. Farncombe Sanders, De Geer van Jutphaas en Van Bemmelen, het volledig tegenpleidooi, nog eer 1886 ten einde liep, reeds voldingend en in *optima forma* geleverd was.

Dat ik bij deze slordigheid van uw lectuur, uw pretentie, van nogmaals uit de stukken uw memorie opgefrischt te hebben, wraak, is mijn recht. Onder mannen van eer speelt men niet publiek met iemands naam *onder crimineele suspicie*, zonder, als men zegt te onderzoeken, dan ook *ernstig* te onderzoeken. En dit liet gij na. Het bewijs er voor gaf ik u. Het ligt in uw eigen woord.

Doch nu ter zake.

Over de feitelijkheden bestaat tusschen ons geen geschil. Beiderzijds geven we toe, dat op 6 Januari '86 door ons is aangescheld aan de kosterij der Nieuwe Kerk: dat we

zijn binnengegaan; bewakers door anderen daar geplaatst geraden hebben heen te gaan; door een smid of timmerman de deur der kerkvoogdenkamer hebben doen openen; en zelve bewakers hebben aangesteld, met last om niemand toe te laten dan met onze toestemming.

Dit alles nu kon *tweccërlei* zijn.

Het was *misdrijf* zoo we tot deze daden onbevoegd waren. Maar ook het was *ambtelijke plichtvervulling*, indien onze qualiteit er ons toe riep en dwong.

Daarover, en daarover alleen loopt dan ook al het geschil.

Als Gij, des morgens aan uw bureel op de Pijpenmarkt aanschellende, in de gang twee mannen vindt, die U den doorgang naar uw eigen kamer wilden versperren, zoudt ook Gij hen kort en bondig de deur wijzen. En als Gij op den koop toe, de deur van uw redactiekamer door vreunden met een Amerikaansch slot gesloten vindt, zoudt ook Gij op staanden voet een smid ontbieden, om de deur te openen, en voorts rustig uw publiek op een nieuw *Van dag tot dag* vergasten gaan.

De gedachte zelfs, dat dit eigen rechte ware, of dat Gij, rechthebbende en uw bezit zonder eenig verzet kunvende handhaven toch eene bezitsactie bij den rechter hadt in te dienen, zou niet in u opkomen. En als er dan toch den volgenden dag, zeg in *De Telegraaf*, stond, dat ge in uw bureau gewelddadig waart ingebroken, zoudt ge dit van uw confrère weinig minder dan *een dollen streck* noemen.

Welnu in precies dit geval verkeerden wij.

Dr. Rutgers e.s. waren kerkmeesters der Nieuwe Kerk. Als zoodanig leefden we onder het voor dit kerkmeesterschap geldende reglement. Dat reglement bepaalde uitdrukkelijk, niet door eene pas ingevoerde wijziging, maar reeds sedert 1875, en alzoo in een elf jaar oude bepaling, dat bij conflict met het geestelijk bestuur der kerk, geen censuur van wat aard ook, de qualiteit van kerkmeester kon opschorten of vernietigen. En evenals alle andere en oudere kerkmeesters, hadden ook wij bij de aanvaarding van ons ambt de plechtige belofte afgelegd, bij mogelijk conflict, de goederen en gebouwen der kerk nimmer aan anderen te zullen overgeven dan op rechterlijk gewijsde ¹⁾.

Die ambtelijke gelofte zijn we *nagekomen*, en het was alzoo als rechtmatige beheerders, dat we onbevoegde inmenging van het geestelijk bestuur in het beheer der Nieuwe Kerk te niet hebben gedaan.

¹⁾ Dat ook de in 1885 aangebrachte wijziging van het Reglement van 1875 geen de minste verandering in den rechtstoestand heeft kunnen aanbrengen, is destijds eveneens breedvoerig aangetoond.

En nu moet ge niet zeggen: „Ja, dat zegt gij nu wel, maar dr. Vos zegt het toch heel anders.” Immers dr. Vos heeft zelf op 9 December 1875, evenals wij, in het bijzijn van getuigen, zijn handteekening geplaatst onder deze verklaring:

„Wij ondergeteekenden verklaren en beloven, dat wij, in hoedanigheid van leden der commissie tot het bestuur over de kerkgebouwen, goederen, fondsen en inkomsten der Nederdaische Hervormde Gemeente te Amsterdam, al de eigendommen, fondsen en inkomsten aan die gemeente toebehoorende rechtvaardig en ten haren meesten nutte zullen helpen besturen, en ons stipt zullen gedragen. naar de bepalingen voor deze Commissie vastgesteld en nooit eenigen stap zullen doen, waardoor zonder uitdrukkelijke toestemming der gemeente het beheer der goederen aan toezicht of regeling, hoegenaamd ook, van eenig hooger kerkelijk of politiek college zou worden overgelaten, tenzij door de rechterlijke uitspraak gelast.”

Versta nu wel, DEZE AMBTELIJKE BELOFTEN HEEFT DR. VOS ZELF AFGELEGD, ZOO GOED ALS WIJ.

Tegenspraak is dus niet mogelijk. En nu vraag ik u, als man van eer en publicist: Indien gij, onder zulk een belofte, voor God en menschen afgelegd, op dat oogenblik kerkmeester in de Nieuwe Kerk waart geweest, zoudt gij dan uw belofte *gehouden*, of zoudt gij ze *gebroken* hebben?

En indien gij ze niet mocht breken, zoudt gij dan anders hebben *kunnen* handelen dan wij deden, en zoudt ook gij u niet plichtshalve in het beheer hebben *moeten* handhaven?

Antwoordt gij hier nu op, dat dan toch het Classicaal Bestuur een gansch andere rechtsbeschouwing was toege-
daan, en in 1886 het artikel, waarin die belofte was opge-
legd, voor niet geldend verklaarde, dan sta hier tegenover:

1°. Dat de voorzitter en secretaris van het Classicaal Bestuur in 1875 of kort daarna *zelven deze belofte hadden afgelegd*.

2°. Dat ook andere leden van het Classicaal Bestuur in gelijk geval verkeerden.

3°. Dat buiten het Classicaal Bestuur en zijne superieuren, alle deskundigen, die de zaak onderzocht hebben, op *dit punt*, ons volkomen gelijk, en het classikaal bestuur volkomen ongelijk gaven.

Zoo schreef wijlen mr. A. J. W. Farncombe Sanders (dien gij zeker wel niet onder mijne geestverwanten zult rangschikken) in zijn *Rechtsgeleerd advies* van Mei 1886, blz. 20 en 21:

„Uit het bovenstaande volgt, dat al wat door het class. bestuur, doende wat des kerkeraads is, verricht werd, van rechtswege nietig is, als gedaan door een onbevoegde macht; even nietig als een huwelijksakte opgemaakt door een notaris, of een bevestiging van lidmaten verricht door een burgemeester....

„Wat het class. bestuur zelve betreft, het heeft te goeder trouw, en meenende te doen wat zijn plicht was, eene reeks onwettige daden gepleegd, langer dan ze

sedert jaren hier te lande door eenig bestuur is vertoond; eene reeks van machts-overschrijdingen die ieder rechtsgeleerde, ja, ik zou durven zeggen, ieder die maar ooit in een gemeenteraad gezeten heeft, bijzonder *ergerlijk* vinden zal", enz.

In gelijken geest uitte zich kort daarna in zijn *Rechtsgeleerd advies*, mr. P. van Bemmelen, die anders in den kerke-lijken strijd juist een geestverwant was van de besturen der Ned. Herv. Kerk (blijkens hetgeen hij schreef blz. 55). Na toch te hebben aangetoond blz. 33—36 dat het classikaal bestuur in Januari 1896 optrad, doende wat des kerkerads is, „zonder wettigen grond” en op „onwettige wijze”, oordeelt hij over het gebeurde in de Nieuwe Kerk aldus:

„Wat nu betreft de poging van het classicaal bestuur om de vergaderzaal met hare deur in zijn bezit te brengen onder uitsluiting van kerkvoogden — door het sluiten en bepantseren der deur, het plaatsen van de bewakers daarbij, het bevel aan den koster gegeven, om kerkvoogden te weren — deze poging was in hooge mate onrechtmatig; ofschoon het bestuur in den waan verkeerde, dat het, doende wat des kerkerads is, ook de beschikking over voormelde vergaderzaal, zoo al niet tevens over de geheele Nieuwe kerk en alle gebouwen der gemeente, mocht aanvaarden. De poging van het classikaal bestuur was een onrecht, niet slechts tegen kerkvoogden en kerkerad, maar ook tegen de gemeente gepleegd.

„Mochten nu echter kerkvoogden *voies de fait* van het class. bestuur met contra-feitelijkheden beantwoorden? Ondersteld, dat het class. bestuur, meenende in zijn recht te zijn (gelijk het zulks inderdaad meende) zich werkelijk in het bezit der Nieuwe Kerk en aanhoorigheden met inbegrip der kosterij had gesteld, en onmiskenbaar eenigen tijd in dat bezit gebleven was, dan had de kerkvoogdij m. i. verkeerd gehandeld, zoo zij zich met eenige geweldpleging of bij verrassing weder in het bezit had gesteld van het kergebouw met toebehooren. Dit mocht eene dejectie van den deijcient zijn; het was echter eene daad van eigen richting, afkeuringswaardig vooral bij een college van kerkelijke administratie tegenover een wel onbevoegdelijk en onrechtmatig maar toch ter goeder trouw handelend kerkbestuur. De casus positie was echter eene andere. Het class. bestuur was niet in het bezit van het gebouw. Dat bestuur zelf had het verlaten; de koster, door kerkvoogden aangesteld en de kosterwoning op huu gezag bewonende, had zich niet in dienst van het class. bestuur gesteld. De koster en de bewakers van het class. bestuur lieten kerkvoogden en hunne contra-bewaarders vrijelijk naar binnen komen. Alleen de vergaderzaal was aan de beschikking van kerkvoogden onttrokken. Er was niemand in, doch de gesloten deur werd bewaakt. Die deur werd ten slotte ontsloten zonder verzet der bewakers. De toestand was dus vrij gelijk aan dien, waarin gedurende eene korte afwezigheid der huisgenooten een vreemde indringer in huis is gekomen, een kamer daarvan voor zich heeft bestemd en goed afgesloten, en vervolgens is weg gegaan onder achterlating van een paar bewakers der kamer aan de buitenzijde. De heer des huizes komt daarna terug met zijn gezin en bedienden, en doet de gesloten kamer openen zonder bij de bewakers verzet te ontmoeten. In zoodanig geval, waarin alleen particulieren betrokken zijn, zou de politie niet aarzelen om de bewoners tegen de indringers bij te staan. En zulks te recht: want inderdaad is het *bezit* eener enkele kamer van een huis, niet als huurder, maar als eigenaar of rechthebbende, dat is voor zich uitgeoefend, moeilijk denkbaar. En waar de vreemde indringer zich pas van de ééne kamer heeft

meester gemaakt, en zelf weder vertrokken zijnde, slechts aan de *buitenzijde* der gesloten deur wachters heeft geplaatst, die de bewoner, in ieder geval, zonder enig bezit te schenden, uit zijne woning kan doen verwijderen, daar wordt het nog moeilijker den afwezigen indringer als bezitter, als feitelijkten houder der enkele kamer aan te merken. Nog erger wordt het, als de wachters de hun opgedragen taak niet eens ernstig vervullen.

Tot de beoordeeling van eene in bezitneming komt zeer veel aan op de juiste toedracht der feiten. Ik spreek dus slechts onder reserve mijne meening uit, dat naar de voormelde gegevens hier niet heeft plaats gehad eene daad van wederinbezitneming, die als eigen richting afkeuring verdient, en dat de tusschenkomst des burgerlijken rechters door eene possessoire actie of eene eigendomsrevindicatie niet behoefde ingeroepen te worden. Men heeft m. i. in waarheid niet meer gedaan dan een impedimentum, een hindernis wegruimen, welke binnenshuis door een indringer was achtergelaten en den toegang tot een der vertrekken versperde.

En het *paneelzagen* dan? Hiermede vergreep men zich aan zijn eigen deur; immers aan de deur van een huis over hetwelk men door de gemeente als beheerder was aangesteld, niet aan de deur van het Class. Bestuur".

Aan dit lange citaat mag ik zonder onbescheiden te worden, een nog sterker, maar helaas, veel langer citaat niet, toevoegen. Daarom herinner ik u nog slechts aan het uitvoerig en grondig betoog van den ambtenaar van het Openbaar Ministerie bij de arrondissements-rechtbank alhier in 1886, mr. H. F. baron de Kock, in zijne conclusie op den aan dr. F. L. Rutgers gestelden eisch, om aan „het class. bestuur van Amsterdam, doende wat des kerkeraad is, in de Nederduitsche Hervormde Gemeente te Amsterdam” stukken af te geven, die tot het kerkeraadearchief behoorden. Welk betoog o. a. de strekking had aan te toonen (blz. 16—31 van de door mr. W. Heineken bezorgde uitgave), dat „het class. bestuur onder de gegeven omstandigheden krachtens de kerkelijke reglementen *geen* recht had, te doen wat des kerkeraad is”. Daar de rechtbank reeds om andere redenen dr. Rutgers in zijne weigering gelijk gaf, viel er op dit punt geene rechterlijke beslissing. Maar in ieder geval zal toch ook voor u de conclusie van het Openbaar Ministerie wel eenige beteekenis hebben.

Des te meer nog, omdat ook de geestelijke besturen der kerk zelf feitelijk de juistheid ervan erkend hebben, door in 1888, en later, de noodige maatregelen te nemen. *om de kerkelijke reglementen op dit punt te veranderen*. Door de zeer ingrijpende wijziging, die toen aangebracht is in artt. 9, 18, 38, 43 en 51 van het alg. regl., artt. 1 en 14 van het regl. voor de kerkeraden, en art. 47 van het regl. voor kerkelijk opzicht en tucht, zou *thans* een optreden, als waaraan het class. bestuur in 1886 tegenover de kerkvoogdij zich schuldig maakte, ten deele althans gewettigd kunnen schijnen. Maar die wijzigingen zijn eerst in werking getreden

den 1 Januari 1890; en voor den tijd, die voorafging, kunnen zij dus slechts bewijzen, dat, *volgens later en beter inzicht van de geestelijke besturen zelf*, zulk een optreden in 1886 geenzins gewettigd was.

Ja, ook zelfs de auteurs en de medehelpers van dat optreden waren daarvan zelven zoo geheel overtaigd, dat zij in 1887, toen dr. Rutgers zijn beheer overdroeg, de aanzienlijke kosten, die de door ons gelaste bewaking der kerkelijke gebouwen in het jaar 1886 geëischt had (ruim f 2800), niet voor onze rekening lieten, maar uit de kerkekas betaalden; en dat *nota bene* met insluiting van de kosten die gemaakt waren om de door het class. bestuur aangebrachte bepantsering van de deur der kerkvoogdenkamer weg te nemen. Een offer, dat zeer zeker niet gebracht werd uit afkeer van processen, of uit vriendelijkheid jegens de arme „doleerenden”; want hoeveel processen begon men van die zijde wel niet! maar uitsluitend uit de zekerheid, dat het class. bestuur met zijne medehelpers niet de minste kans had, om bij eenige rechtbank tegenover de kerkmeesters te worden in het gelijk gesteld.

Inderdaad is hun optreden in de Nieuwe Kerk in Jan. 1886 dan ook zoo min toen als later door één rechtsgeleerde verdedigd. Zelfs mr. J. A. Levy, die in den loop van dit jaar ter beantwoording van de bovengenoemde *Rechtsgeleerde Adviezen*, zich beijverde om het class. bestuur schoon te wasschen, heeft in de 42 bladz. van zijne daartoe strekkende brochure dit cardinale punt, waardoor geheel het karakter van ons optreden beheerscht werd, ganschelijk *laten rusten*. Zijn cliënt, het Class. Bestuur was door bekwame en ernstige mannen openlijk beschuldigd van *geweld* en *onrecht*. En toch heeft ook hij toen (hetgeen hem zeker tot eer strekt) alleen datgene verdedigd, wat inderdaad verdedigen kon. Veel en velerlei; maar *niets van hetgeen het Class. Bestuur in zake het kerkelijk beheer gedaan had*.

Doch neem nu eens aan, dat gij, alleen onder allen, er metterdaad nog iets op vindt, om het Class. Bestuur te verontschuldigen, zooveel blijkt dan toch zonneklaar uit al het boven aangevoerde ook voor u, dat onze daad op 6 Januari 1886 ons geïnspireerd werd door *ambtelijk plichtsgevoel*, ook al ware het, dat we ons *uus inziens* in de geldigheid van onze qualiteit vergisten.

Gij wist dat mr. Heineken onze zaak in handen had, en bovendien wist gij, dat twee bekwame rechtsgeleerden, de h.h. jhr. mr. A. F. de Savornin Lohman en mr. Th. Heemskerk ons van hun gewaardeerd advies dienden.

Dit kon en moest u ten bewijze zijn, dat er van een handelen in blinden kerkelijken hartstocht geen sprake was, maar dat, zelfs in het meest booze geval *uitsluitend arechtsche juridische opvatting* in het spel kon zijn.

Hadt gij nu, als eerlijk publicist dit ook *aldus* aan uwe lezers voorgesteld, en gezegd: „M. i. had het class. bestuur bij zijn optreden in de Nieuwe Kerk in Jan. 1886 gelijk; maar toegegeven moet worden, dat de tegenovergestelde opvatting door een reeks kundige rechtsgeleerden verdedigd is, en dat derhalve dr. Kuypers en de zijnen uit ambtelijk plichtsbefef kunnen gehandeld hebben,” — dan mijn waarde, bracht ik u mijn eeresalut.

Maar nu gij dit *niet* doedt, en steeds een voorstelling gaaft, alsof er van een *ambtelijk optreden* onzerzijds geen sprake kon zijn, ja, alsof we, eenvoudig als contingente personen, in een kosterij binnengedrongen waren, waar we niets te maken hadden, om daar, schuldiger dan gewone inbrekers, daden van geweld te plegen, nu houd ik u staande, niet als moedwillig lasteraar, maar als een man van beteekenis, die zoo iets niet publiek *moogt* zeggen, of gij moet er ook voor durven opkomen.

En nu gij nog verder gaat, en deze door en door onware voorstelling zelfs bij de *politieke stemmen* als wapen misbruikt, om voor uw kandidaten stemmen te winnen, nu heb ik u als politiek man opgeroepen, om *man en paard zóó* te noemen, dat de rechterlijke macht tussehen ons oordeelen kunne, iets waarvoor immers niet anders noodig is, dan dat gij ons het feit ten laste legt, dat, ware het door ons gepleegd, den dader aan strafvervolging zou hebben blootgesteld.

Die vraag kom ik thans herhalen. De stukken zijn u nu aan de hand gedaan. Zelfs ben ik bereid er u een exemplaar van ten gebruike af te staan. Daarin vindt ge de volledige bekentenis van al wat onzerzijds verricht is. Ge zult het door u onderstelde misdrijf dan op naam van dr. Rutgers moeten zetten. Maar dat doet er niet toe. Ook hij wenscht niets liever, dan dat gij concreet uw beschuldiging uitspreekt. En een vonnis, waarbij hij het onderspit dolf, trof natuurlijk ook mij solidair.

Blijft gij dit nu weigeren, dan eisch ik subsidiair, dat gij met mij dit geschil voor een eeraad van vijf rechtsgeleerden brengt, twee door u, twee door mij en de vijfde door deze vier te benoemen. Natuurlijk alleen mannen, die tot dusver geen publiek advies in dit geding gaven, noch ook er persoonlijk in gemoeid waren.

De vraag hun ter beantwoording voor te leggen, zou dan kort en goed deze zijn:

„Waren de h.h. dr. Rutgers e. s. al dan niet de gequalificeerde en bevoegde autoriteit, om op 6 Januari 1886 in de kosterij der Nieuwe Kerk binnen te gaan, er de bewakers door het class. bestuur gesteld, uit te verwijderen, de deur der kerkvoogdenkamer te doen openen, en bewakers hunnerzijds aan te stellen?“

Zie, ik heb mij om allerlei straatslijk dat van allen kant tegen mij is opgespet, nimmer bekreund, en de booze hartstocht waarmee het *odium theologicum* mij aanvocht en nog achtervolgt, vindt zijn oordeel in de historie.

Maar aan uw woord hecht ik waarde, omdat ik in u nobelen zin, warmte van gemoed, iets van den geest der oprechten kennen leerde. Aan de vrijheid van uw oordeel over mijn politiek bedrijf doet dit in niets te kort, maar van een misdrijf, waarop straf van opsluiting staat, moogt gij mij niet, op zwevende wijs publiekelijk beschuldigen, zonder den moed te toonen, om uw beschuldiging in zoo concreten vorm te kleeden, dat gij voor uw woord aansprakelijk kunt worden gesteld, hetzij voor den rechter, hetzij dan voor een eereraad. En het zou uwer onwaardig zijn, mij deze satisfactie te weigeren.

Het duel keurt ge met mij onvoorwaardelijk af; maar schend dan ook de vaderlandsche eere-usantie niet, die, Gode zij lof, het persduel onder ons zelfs belette op te komen.

En vraagt ge mij nu ten slotte, op den man af, of ik thans, in 1897, toch niet om wat liefs wenschte, dat de woeling van 1886 ware uitgebleven, dan schaam ik mij voor het *Iliacos muros intra peccatur et extra* niet, en zou ik van harte wenschen, menig woord destijds *niet*, menig woord destijds *anders* te hebben gesproken.

Maar voor de daad *als daad* (om nu al het gebeurde als in één enkele actie saam te vatten), sta ik ook thans nog met mijn volle mannelijke overtuiging.

Dat die daad *extensief* mijn invloed brak, begreep ik vooruit, en ondervond ik.

Slim, in politieken zin, was die daad niet. Het was te voorzien wat misbruik er door sluwe politici van gemaakt zou worden.

Maar dat *mocht* ik niet vragen.

Ik had het voor mijn God te verantwoorden, of ik voor mijn aandeel, den toegang tot het H. Avondmaal voor wie den Christus in zijn Godheid loochenden, al dan niet, ontsluiten mocht, en daarop zegt nòg de inspraak van mijn consciëntie:

Dat nimmer!

En als ik mij evenzoo afvraag, op de poging, om de autonomie der Hervormde gemeenten te herstellen, en ze langs den weg van het vrije beheer los te maken uit den band, waarin een, thans van alle zijden als onwettig gebrandmerkt, Koninklijk Besluit ze gekneld had, prijslijk dan wel afkeuringswaardig was, dan is de medewerking mij door Groen van Prinsterer, De Geer van Jutfaas, Van Lynden van Sandenburg e.a. bij den strijd voor dat *Vrije Beheer*, sinds 1869, verleend, mij ten waarborg, dat ik ook bij dit pogen een alleszins koninklijk pad betrad.

Want dat ik ooit den toeleg zou hebben gehad, het kerkegoed aan een *klein deel* der gemeente over te brengen, wordt als kwaadwillige laster en door mijn bekende voorstellen in zake kerspelveedeeling, en door mijn voorslag tot een *modus vivendi*, in het aangezicht gewraakt.

Wel heeft daarom mijn hart nog telkens, als ik indenk wat verdeelheid tusschen broederen uit het gebeurde in 1886 opsproot, wat hartstocht er door ontvlamde, wat demonische verbittering er door ontketend werd.

Doch, ook al had ik in mijn nachtgezichten den rossen gloed van dien wilden hartstocht vooruit kunnen zien branden, geldt dan voor den man van beginsel het *fais ce que dois, adrienne que pourra*, niet meer, en zou ooit beduchtigheid voor te sombere gevolgen mij hebben mogen verleiden, *om tegen mijn consciëntie in te gaan?*

Omdat het Christendom door zijn optreden de wereld in brand heeft gezet, had het daarom moeten uitblijven? Of ook omdat de reformatie Duitschland in den 30-jarigen oorlog op tiereering van zijn bevolking te staan kwam, had Luther daarom te Worms moeten zwichten?

Dat *kan* uw meening niet zijn. Zeg daarom vrij uit, dat uw overtuiging lijnrecht tegen de mijne overstaat, en dat wat mij *plicht* scheen, in uw oog *vergrijp was aan de vaderlandsche eenheid*.

Maar eer dáárin voor het minst uzelf, en het er de wonde van uw tegenstander door, dat ge erkent, ridderlijk erkent, hoe uw tegenstander op *zijn* standpunt, naar *zijn* overtuiging, en voor *zijn* consciëntie niet anders handelen *mocht*.

Doch dit alles raakt de zaak als zaak niet.

In geding is tusschen ons slechts één eenige quaestie.

Deze namelijk: Wie op 6 Januari 1886 bevoegd, gerechtigd en verplicht was, om namens de gemeente, in het beheer der Nieuwe Kerk en kosterij op te treden.

Was dit het *Classicaal bestuur*, dan waren wij ingeslopen inbrekers.

Maar ook, waren *wij* de eenig gerechtigden in onze qualiteit van Kerkmeesters, dan deden wij niets dan onzen plicht, en komt de *geweldpleging* ten laste van de heeren van het *Class. bestuur*.

Hierin nu hebt gij u partij gemaakt, en mij uit dien hoofde publiekelijk als man van geweld aan de kaak gesteld.

Het zij zoo.

Maar dan ook van tweeën één, onderwerp òf uw beschuldiging aan het oordeel — hetzij van den rechter — hetzij van een ecereraad — òf trek haar in.

Er op rekenende, dat gij mij niet ten tweeden male nul op dit mijn billijk request zult geven, blijf ik, onder be-
tuiging van waardeerende hoogachting,

Uw dw. confrère en vriend,

KUYPER.

Amsterdam, 27 September 1897.

4.

Antwoord van den heer Boissevain.

*Aan den Hoog-Gel. Heer professor Kuypcr,
Hoofdredacteur van „De Standaard”.*

*„De geheele quaestie komt hierop
neder, dat zij voor zedelyk
geoorloofd houden, wat wij
zedelyk ongeoorloofd noemen.”*

H. V. HOGERZEEL.

„Dit is spelen met vuur”.

BEELAERTS VAN BLOKLAND.

Waarde Collega!

Het is een moeilijke taak met u te debatteeren, want ge vergrijpt u aan de eerste voorwaarde, zonder welke een debat nooit verder komen kan.

Mij verwijt ge — ten onrechte — dat ik van enkele door u genoemde brochures geen kennis heb genomen.

Maar gesteld dat ge gelijk hadt?

Wat beteekent dan mijn tekortkoming van in de hitte van een journalistendebat de geheele literatuur over een sehandaal of tragoedie van jaren geleden niet opnieuw in haar

vollen omvang te hebben doorgewerkt, vergeleken met uw vergrijp als debater?

Van een voor acht weken tusschen ons gevoerde briefwisseling, gelieft het u, ten dage dat het u schikt er op terug te komen, uw eigen woord *ten deele* en het wederwoord *in hoofdzaak* te ignoreeren.

* * *

Uw eigen woord ignoreert ge, waar ge mij thans ten laste legt mijne voorstelling der gebeurtenissen van 1886 „bij de politieke stembus als wapen te hebben *misbruikt* om voor mijn kandidaten stemmen te winnen”.

En den vorigen keer verklaardet gij met zooveel woorden *niet* te willen zeggen: „dat ik de geschiedenis van 1886 met het oog op de kiezers oprakelde”.

Gij gebruikt zoovele rechtstermen in uw brief, dat ik meen mij voor u het duidelijkst uit te drukken, als ik ook aan pleidooien eenige geleerde termen ontleen en dus schrijf:

Tegenover eene partij, die in hare conclusie van repliek een grief te berde brengt, waarvan het — in hare conclusie van eisch — heeft geheeten dat zij niet zou ter sprake komen, mag ik met het volste recht mij beklagen over eene zeer . . . lichtvaardige procesvoering!

* * *

Dit is echter geheel een bijzaak!

Veel ernstiger is het dat ge mijn wederwoord van toen, ongeveer van *a* tot *z* negeert.

Ten bewijze zou ik mijn geheele antwoord nog eens moeten afdrukken. Maar zulke herhaling is mij onmogelijk, want ik ben liefst niet onduelbaar vervelend.

Daarom resumeer ik in slechts een paar regels ons debat.

Gij hadt mij vriendschappelijk het dringend verzoek gedaan u in het openbaar *zoo* te beleedigen en te betichten, dat ge voor den rechter verhaal op mij zoudt kunnen krijgen, met andere woorden, dat ge mij zoudt kunnen vervolgen wegens „opzettelijke aantasting van uw eer of uw goeden naam”.

In hoofdzaak antwoordde ik daarop: dat beleediging op verzoek, laster op invitatie, mij een *contradictio in terminis* scheen.

Uw invitatie kon ook niet worden aangenomen: omdat ge mij een bedoeling toedichttet, welke mij volkomen vreemd was geweest en zeer nadrukkelijk en ernstig door mij ontkend werd.

* * *

Zeker, ik had de handelwijs van het lichaam waarvan

gij in 1886 de ziel en beweegkracht waart, nog eens ten toon gesteld als een politisch laakbaar bedrijf, als een in de vormen revolutionnairen *coup de main*.

Maar ik had haar niet eens gebrandmerkt als *materieel* wederrechtelijk... veel min als *desbewust* wederrechtelijk... laat staan dan als een misdrijf!

Dus had ik het op uw eer en goeden naam geen oogeblik gemunt. En uw vriendschappelijke courtoisie jegens mij bewees dat. Want in bewoordingen als de uwe schrijft men niet aan een man, dien men in ernst verdenkt het op onze eer en onzen goeden naam gemunt te hebben!

Daarom kon van voldoening aan uw wensch geen oogeblik zelfs sprake zijn!

En waarmede komt ge nu voor den dag?

Met een uitgebreid betoog, vol aanhalingen, waarin ge om de eigenlijke quaestie heenpraat...

waarin gij, zonder op één mijner afdoende verklaringen in te gaan, nog weêr herhaalt, dat „ik speel met uw naam onder crimineele suspicie”.

waarin ge — in verband daarmee — mij ditmaal voor de keuze stelt:

òf voldoening aan den reeds eenmaal met onweerlegde redenen teruggewezen eisch...

òf — let wel, na mijne betuiging en bewijs dat ik uw eer geheel buiten spel liet en laat — de inroeping van een eereraad!!

Maar collega!

Waarlijk, indien uw houding zich met iets laat vergelijken, dan is het wellicht met den koppigen „lijder” door Groen geschetst op een bekende bladzijde (139) van zijn *Grondwetsherziening en Eensgezindheid*, welke ik u ter overweging aanbeveel.

* * *

En wat is nu de korte inhoud van uw nieuwe betoog?

Had ik het een kenschetsend opschrift mogen geven, dan zou ik er boven geplaatst hebben:

„ENTWEDER... ODER!”

Een paradox

door

DR. A. KUYPER.

Want gij stelt mij in uw betoog, dat wij gisteren plaats-ten, een zeer fraai dilemma, dat bij uitnemendheid geschikt

is om bij een aan uwe studenten te geven college over de logica dienst te doen.

Uwe strijdwijze toch, o collega, die onder ons penvoeders van de dagelijksche pers uitnunt doordien ge meester op alle wapenen genoemd moogt worden, herinnert mij in dit opstel aan de vertoogen der Sophisten.

Uw redeneergang is deze:

„Wat wij in 1886 gedaan hebben was óf misdrijf, óf ambtelijke plichtsvervulling.

„Was onze weerp partij van die dagen in haar recht... dan het eerste.

„Was zij dat niet... dan het laatste”.

Hoe paradoxaal dit even geestige als onjuiste „entweder...oder” is, zal bij eenig nadenken ook den eenvoudigsten lezer duidelijk zijn.

* * *

De ware redeneergang toch is deze:

1º. Uwe wederpartij kan recht op eene zaak hebben... en toch kan uw handelen als waart gij rechthebbende volstrekt geen misdrijf zijn, omdat gij in gemoede uit eerlijke overtuiging u zelf voor den gerechtigde houdt.

2º. Eveneens kan uw wederpartij *niet* in haar recht zijn — hoezeer ook daarvan overtuigd — maar toch kan te gelijk uw optreden tegen haar onrechtmatig zijn wegens den *modus quo*, wegens de door u gebruikte middelen b.v. om u zelf recht te verschaffen.

3º. Eindelijk kan men, geheel de vraag ter zijde latende of het *summum jus* in deze al dan niet aan uwe zijde was, alleen den *modus quo* behandelen, en dien in elk geval — of ge recht hadt of niet — afkeuren als revolutionair en onzedelijk.

Hadt ge nu maar eens, vóórdát ge naar de pen greept, uw tegenstander de eer gedaan zijn antwoord van Juli te herlezen, dan zoudt gij er aan zijn herinnerd, dat zijn blaam slechts in dezen laatsten zin was gemeend.

En dan... hadt ge negen tienden van uw jongste geschrijf ongeschreven kunnen laten.

* * *

Hierbij zou ik het kunnen laten, indien vriendschap voor den genialen collega, eerbied voor uw positie als partijhoofd in kerk en staat, beduchtheid voor uw grooten invloed, mij niet noopten nog een — in elk geval laatste — poging te wagen om mijn bedoeling u duidelijk te maken.

Toch ontveins ik mij niet, hoe weinig belovend de voortzetting van den strijd is tegen een kampioen, die het ignoreeren van wat de tegenstander zegt, *de bonne guerre* acht.

Het is mij, alsof ik op den beganen grond u op uw ver-

zoek met een degen in de hand buiten uw woning afwacht, terwijl gij met een blunderbus uit uw bovenste verdieping staat te schieten op een denkbeeldigen Boissevain, dien ge ergens meent te zien zweven in de wolken, terwijl hij met vergiftigde pijlen op u schiet!

Spreekt ge niet van mijn:

„zwevende aanklacht, dat ge u zoudt hebben schuldig gemaakt aan een misdrijf gewraakt in ons strafwetboek“?

En dat zegt ge, terwijl ik u rustig te gemoet tred met de volgende niet zwevende maar zeer *terre à terre* beschuldiging — en met deze beschuldiging uitsluitend —:

„Ge hebt — ook al verklaarde de meerderheid der rechtsgeleerden van ons land dat ge recht hadt op de consistories der Herv. Kerken in Amsterdam, en al meendet gij gelijk te hebben krachtens door u zelf gewijzigde statuten — uw toevlucht genomen tot een daad van eigen berechting, welke ik revolutionair, onzede, lijk en van een noodlottig voorbeeld acht.“

Mijn zeer krijgshaftige beeldspraak van degen en blunderbus wordt mij als voorgeschreven door uw regelen van gisteren over het duel.

Ge schreeft mij:

„Het duel keurt ge met mij onvoorwaardelijk af; maar schend dan ook de vaderlandsche eere-usantie niet, die Gode zij lof, het pers-duel onder ons zelf belette op te komen.“

Excuseer mijn glimlach, toen ik die woorden las.

Onwillekeurig stelde ik mij ons beiden voor vroeg in den ochtend in het Vondelpark wederrechtelijk in eigen richting van leer trekkende, om op zijn Fransch te bewijzen of ge al dan niet wederrechtelijk in eigen richting waart opgetreden in 1886!

Volkomen juist zijn dan ook uw eerste acht woorden... maar even volkomen onjuist zijn de overigen!

Ja, het duel keur ik af, en dat wel zóózeer dat ik het een nooddelooze vertooning vind er ook maar van te gewagen bij een pennestrijd als de onze.

Want wat twee grootvaders onder de journalisten als wij zijn, belet te duelleeren — evenzeer als het dit de meest opgewonden standjes onder de jongeren doet — is ons Hollandsch gezond verstand. We vinden dat het duel niets bewijst — is er een beter voorbeeld denkbaar dan dat wat ons verdeelt? — ...we achten het zeer onrechtvaardig voor hem die schermen noch schieten kan... we vinden het in strijd met Goddelijke en menschelijke wet.

* * *

Maar zeer zeker is het persduel bij ons niet belet door de zoo vernuftig, door u even terloops bedachte „vader-

landsche eere-usantie", om een tegenstander woorden, bedoelingen en beschuldigingen in den mond te leggen, die hij noch geuit, noch volgens zijn plechtige verklaring, bedoeld heeft. . . . om dan van hem te eischen dat hij zal herroepen wat hij niet gezegd heeft. . . .

Uw „Gode zij lof" was dus in dezen volzin eenigszins misplaatst.

* * *

Waariijk, waarde college, ge hebt als polemist een groote fout.

Ge dicht, gelijk we zagen, uw tegenstander telkens meeningen toe, die hij niet koestert, maar ge legt hem flinkweg zelfs woorden in den mond die hij niet gebruikt!

Eer men iemand bestrijdt is het altijd aan te bevelen na te lezen wat hij gezegd heeft.

Een bewijs.

Ge schrijft:

„Ook uw zeggen, dat wij, indien we ons onschuldig wisten, toen ter tijd de beweringen van dr. Vos c. s. wel zouden *weersproken* hebben, is wiskunstig bewijs voor uw niet-lezen van wat wij publiceerden".

Dat woord *wiskunstig* vooral is heel mooi gevonden! Want wat schreven wij:

„Elf jaar geleden, toen alle getuigen nog leefden hadt gij dr. Vos en ds. Hogerzeil en ds. Westhoff en wie al meer met zijn naam zijn beschuldigingen onder-teekende, voor den rechter moeten dagen, indien gij wat ze schreven onwaar en lasterlijk achtet".

En waarde tegenstander, hierop nu kwam het juist aan in mijn betoog.

* * *

In uw brief aan mij neemt gij de geheele persoonlijke verantwoordelijkheid op u van wat in 1886 geschied is, en deelt ge mede dat alles onder uw volle en onvoorwaardelijke goedkeuring verricht is.

Dit bewijst hoe juist de openbare meening was ingelicht.

In u heeft men steeds den *auctor intellectualis* gezien, die voor deze daden van eigen richting in de eerste plaats aansprakelijk was.

Gij hebt u zelf èn dispensatie èn absolutie gegeven voor uw *coup d'état* van 1886, maar toch poogt ge nu, ter elfder jare, nog eens door een rechtsgeleerd antwoord te krijgen op één enkele vraag: de bewijzen dat de wet van het land u niet alleen de bevoegdheid en het recht gaf, maar den *plicht oplegde* om geweld te gebruiken, ten einde in het beheer der Nieuwe Kerk en kosterij — of beter gezegd consistorie — op te treden.

Zie collega, uw eigen woorden doen ongezoekt mij de gelegenheid aan de hand, waarlangs de opheldering, die nog eens mijn ware bedoeling duidelijk kan maken, zich thans beweegt.

* * *

Gij maakt gebruik van het niet te loochenen feit, dat ons geldend recht, al staat het in den regel *eigen richting* NIET toe, nochtans directen eigen afweer van een onrechtpleger — in een helaas! nergens scherp afgebakenden kring van gevallen, waarin het onrecht blijkbaar en de nood dringend is — niet verboden heeft.

Wat eischt elementaire eerbied voor het recht nu echter van ons, burgers, die juist uit liefde voor vrijheid, slaven der wet zijn?

Dat wij zulk een onzekerheid der wet met versoepeling behandelen...

dat wij, in de eerste plaats aan het groote beginsel in-dachtig, ons niet dadelijk de uitzondering veroorloven, waar de duisternis of schemering der wet ons daartoe een ongevaarlijke kans schijnt te bieden...

dat wij enkel met geweld tot directe eigen afweer overgaan, als de wet niet anders bedoeld kan hebben dan ons de vergunning te verleen...

Maar een noodlottig en voor den Staat gevaarlijk voorbeeld geeft hij, die baldadig gaat rukken en plukken aan een opening in het plechtig kleed der wet, die niet met krachtige naaldsteek omboord is.

* * *

Wie dit doet — vooral in opzienwekkende gevallen — is wat de rechtsgeleerden noemen *pessimi exempli*, vooral tegenover ons publiek.

Want collega, als journalist zult ge even als ik hebben leeren opmerken, dat ons publiek nog grootendeels moet worden opgeleid tot het inzicht hoe buitengewoon onwensche-lijk *selfhelp* op rechtsgebied is.

Dit slechte voorbeeld gaaft gij!

Laat mij ten bewijze het door u zelf gegeven voorbeeld betreffende ons bureel op de Pijpenmarkt aanhalen.

Gij schreeft tot rechtvaardiging van uw daad van geweld:

„Als Gij, des morgens aan uw bureel op de Pijpenmark. aanschellende, in de gang twee mannen vondt die U den doorgang naar uw eigen kamer wilden versperren, zoudt ook Gij hen kort en bondig de deur wijzen. En als Gij op den koop toe, de deur van uw redactiekamer door vreemden met een Amerikaansch slot gesloten vondt, zoudt ook Gij op staanden voet een smid ontbieden om de deur te openen, en voorts rustig uw publiek op een nieuw Van dag tot dag vergasten gaan.

„De gedachte zelfs, dat dit eigen rechtling ware, of dat Gij, recht hebbende en

uw bezit zonder eenig verzet kunnende handhaven, toen eene bezitsactie bij den rechter hadt in te dienen, zou niet in u opkomen. En als er dan toch den volgenden dag, zeg in *De Telegraaf*, stond, dat ge in uw bureau gewelddadig waart ingebroken, zoudt ge dit van uw confrère weinig minder dan *een dollenstreek* noemen."

Als een treffend voorbeeld van wat de Engelschen *begging the question* noemen, kan ook deze vergelijking dienen op een les in de logica!

In *Standaard* en *Heraut* hebt ge reeds vaak onze ooren doen gonzen door dergelijke taal.

Eens schreeft ge:

"Als een dief 's nachts uw slot verdraaid heeft, moogt ge het niet laten opensteken vóór de president van de rechtbank uitspraak in kort geding heeft gedaan?"

Waarde collega, een vergelijking moet steeds strekken om te verduidelijken en aanschouwelijk te maken wat men toonen en bewijzen wil.

Uw vergelijking verscherpt geen lijnen, maar doetelt omtrekken weg.

Neen, geen dieven waren de wettige predikanten en kerkeraadsliden, aan wie ge met geweld consistorie en vergaderzaal onthieldt!

Neen, uw voorbeeld betreffende mij en mijn kantoor is zoo misleidend mogelijk!

* * *

Zeker, in het geval waarin gij mij op de Pijpenmarkt plaatst, had ik mij zelf mogen helpen.

Maar waarom?

Omdat „het *Handelsblad*” recht heeft op dat perceel;

omdat gij met geen woord onderstelt dat hij, die de mannen daar plaatste en het Amerikaansche slot aanbracht, kon bewijzen „het *Handelsblad*” te zijn.

Want stel nu eens: er was sinds eenigen tijd in den boezem zelve van „het *Handelsblad*” iets gaande, wegens misbruik van gezag door mij gemaakt b.v. . . . Ik voorzag de mogelijkheid van een proces, waardoor directie en commissarissen mij persoonlijk mijn plaats in dat gebouw zouden betwisten. . . . Ik rekende met de kans dat ik die zaak wel eens kon verliezen . . .

En ziet nu stond ik op zekeren dag tegenover handlangers en tegenover een slot.

Van den eersten den besten indringer? Neen! . . . van juist hen die beweerden „het *Handelsblad*” te zijn, en met wie het bewuste geding mij nog te wachten stond!

* * *

Zou ik dan ook maar dadelijk aan het paneelzagen mogen gaan?

Juridisch... missehien!

Maar mijn overtuiging is, dat een goed burger geen gebruik mag maken van een uitgerafelde scheur in het kleed der wet... dat alles wat de wet toelaat, daarom nog geen recht is... dat ik door tot geweld en eigen richting over te gaan onzedelijk zou gehandeld hebben en revolutionair en het blad, dat mij lief is, oneer zou hebben gedaan.

En hoeveel gaat een gebouw aan God, den Allerhoogste gewijd, een dagbladbureel in waardigheid te boven!

Derhalve... ik haal niet alles naar mij toe wat de wet even duldt dat ik doe.

En ik ga dus niet openbreken. Ik ga eerst na of dit sluiten geschied is door een macht, welke zich daartoe bevoegd achtte. Als ik bevind dat de afsluiting geschied is in samenhang met mijn eigen schorsing als hoofdredacteur, dan maak ik ook, al acht ik deze schorsing onwettig, geen schandaal — wat tot nadeel van mijn blad zou zijn! — dan begin ik — wat tot nadeel van orde en wet zou zijn — ook geen „inbraak”. Dan beroep ik mij als goed burger, die de wet eert, op de rechtbanken van mijn land.

Gij, die een meester zijt in kervende taal, collega, wat naamt ge toch een toevlucht tot zoo week een beeld?

Want ik zou in het *door u geschetste geval* dadelijk in kort geding hersteld zijn in mijn eigendom... En gij?

* * *

Dr. Hoedemaker getuigde eens, zeer waardeerend, van u in een open brief aan u gericht:

„De Godgeleerde is bij u niet in den rechtsgeleerde ondergegaan.

„Gij zijt geen kerkelijke Shylock om met vaste hand het u toekomend pond uit het lichaam der Kerke te snijden.”

Zeer juist!

Maar daarom ook zijt gij als oud-predikant, als hoofd eener kerkelijke partij, beter dan iemand in staat mijn standpunt te waardeeren!

En welk is dat?

Nog eens zeg ik: het was mij steeds te doen om de moreele waarde van het conflict.

Geen rechtsgeleerd advies kan mij helpen die zedelijke waarde te beoordeelen.

Dat kan alleen mijn geweten, mijn eerbied voor wet en godsdienst.

* * *

Waarom was ik steeds warm over deze quaestie?

Een onuitwisbaren indruk heeft op mij gemaakt, wat ik den 4^{den} Januari 1886 zag, toen ik, naar mijn bureel

op de Pijpenmarkt gaande, de predikanten Ten Kate, Van Marken, De Graaf, Adriani, Laurillard, enz., in de sneeuw en snerpende koude zag staan vóór hun eigen consistorie, waarvan de toegang versperd was en hun ontzegd werd door u en de uwen!

Een ontzettenden indruk maakte het op mij dat een orthodoxe predikant als ds. Westhoff, maar die niet tot uw partij behoorde, alleen door politie beschermd zich naar de *Oosterkerk* en naar de *Amstelkerk* kon begeven en dat het AVONDMAAL ER ONDER BESCHERMING VAN POLITIE BEDIEND WERD!

Een onvergetelijken indruk maakten de pogingen, in het werk gesteld om zich door eigen richting, in plaats van door een beroep te doen op de wettige rechtspraak in deze, meester te maken van nog andere kerken.

Wij, en de groote meerderheid van het volk, sprongen op van ontsteltenis en ergernis, toen we hoorden hoe ook voor de kosterijdeur der Noorder-, Eilands-, Ooster- en Oudekerk, alsmede voor die der Oude- en Nieuwezijds kapel en later ook in die der Zuiderkerk, mannen waren gekomen, begeleid door zich noemende kerkmeesters, ten einde de kosterwoning en dus het kerkgebouw te bezetten.

Hoe ze bij de Noorderkerk werden afgewezen door de kostervrouw, die de deur op den ketting hield. Hoe ze in de gang der Eilandskerk drongen en aan de dienstbode den sleutel ontwendigden. Hoe de vrouw van den koster door het keukenraampje kroop om haren man te halen, die, terstond met de politie terugkomende, langs denzelfden weg, nadat hem den ingang tot zijn woning geweigerd was, de indringers vanachteren besprong en hen door middel der politie weer op straat zette.

Enz., enz., enz.

* *
* *

Wij gevoelden hoe ernstig door die daden van geweld de orde en tucht in de maatschappij bedreigd werden, toen we uit het proces-verbaal van den commissaris van politie vernamen, dat de heer Rutgers betoogd had:

„dat hij zich met een aantal mannen *zelf* zijn vermeend recht zou kunnen gaan verschaffen, maar dat hij dan ongeregeldheden duchtte; dat hij bij dit geschil evenwel de toekomst donker in-, JA ZELFS EEN BLOEDBAD TE GEMOET ZAG.”

Wij meenden dat het revolutionair en onzedelijk was met geweld zich van een kerkgebouw meester te maken — zelfs al stond een onduidelijke wetsbepaling dit toe — wanneer men bij dit geschil een bloedbad te ontmoet zag!

* *
* *

Uit een oogpunt van stijl, geachte collega, zijn, ik herhaal het, uw vergelijkingen vaak uw zwakke punt.

Het optreden van de hooge kerkbesturen — die tot in het hoogste ressort u volkomen in het ongelijk stelden — beschreeft ge dus:

„Met twee pannetjes bakt men. In het linksche pannetje geuren de aromatische kruiden van de *Belijdenis*; en in het rechtsche pannetje de Reglementaire slierasperges. En dan gaat het van *dit* wat en van *dat* wat en *hocus pocus* is fluks uw eereschotel gereed”.

Nu is het verre van mij te beweren dat deze aan de keuken ontleende vergelijking van de belijdenis van Christus en de wet der kerk met slierasperges en kruidensaus niet de waardeerende aandacht verdient van elk die op levendigheid in polemiëk gesteld is, maar de stijl dient toch in harmonie te zijn met de waardigheid en heiligheid van het onderwerp, en moet dit verduidelijken in plaats van het belachelijk te maken.

Daarom heeft het mij toegeschenen dat het eenvoudig gestelde vonnis, waarbij gij veroordeeld werdt, duidelijker was dan uw beeldspraak.

Het vonnis luidde:

„Gij zijt veroordeeld en uit uw ambten ontzet: omdat gij, bewerende de leer te willen handhaven, dit doel hebt trachten te bereiken op eene wijze *met de eischen van godsdienst en zedelijkheid in strijd*, door u zelve en de *Amsterdamsche kerkgoederen* te stellen buiten de werking van hetgeen gij zelf noemt „ons kerkelijk statuut” . . .”

* * *

Uw revolutionair optreden wordt het best gekenschetst in het volgende stuk dat zonder beeldspraak uit waar het op aankomt:

„Het streven der partij, die, *met verbreking van orde, tucht en gehoorzaamheid aan de voor onze kerk, gelijk voor elke vereeniging van menschen gestelde regels*, zich ten onrechte uitsluitend als de ware gereformeerde kerk wil doen gelden, is verderfelijk voor het behoud van den vrede in de kerk en voor de verzorging der belangen, die zij volgens hare roeping heeft te behartigen.

„Ondergeteekenden, onderlingen en ond-ouderlingen der Nederlandsche Hervormde kerk, hebben zich uit liefde tot die kerk gedrongen gevoeld op het bovenstaande uwe aandacht te vestigen.”

Februari 1887.

Jhr. mr. J. A. Singendonck, mr. J. P. J. A. Graaf van Zuylen van Nijerelt, dr. L. R. Beijnen, mr. O. W. Star Numan, te 's-Gravenhage, H. Höveker, C. Rosmale Nepveu, J. H. van der Linden, C. Hermanides, dr. J. W. Gumaing, te Amsterdam, H. W. de Critter, B. H. Metzij, L. A. E. Suermondt, J. M. A. Bicker Caarten, te Rotterdam, dr. J. I. Doedes, mr. M. Crommetin, jhr. E. van Weede van Dijkveld, te Utrecht, Mr. H. O. Feith, dr. E. F. Kruyff, dr. Ts. van Dijk, te Groningen, J. van der Voort, D. J. R. Jordens, te Zwolle,

K. J. H. Wasch, J. F. Rest, te Middelburg, Mr. J. H. C. Cazius, A. M. K. W. Baron van Ittersum te 's-Herlogebosch, J. A. F. L. Baron van Heeckeren, te Maastricht.

* * *

Het was niet de rechtsquaestie, die onzer natie belang inboezemde in zake de Nieuwe Kerk.

Ons volk heeft den zin voor het hoogere nog niet verloren. Daarom werden de begrippen van zedelijkheid en godsdienst van de groote meerderheid diep geschokt, doordat in kerkelijke zaken met zulke bedenkelijke wereldlijke wapenen werd gestreden en list en geweld te hulp werden geroepen voor godsdienstige doeleinden.

Ge zegt dat wij van de rechtsgeleerde adviezen geen kennis namen... maar het volgende zeiden wij ervan:

„Geen rechtsgeleerd advies, hoe keurig ook gesteld, hoe scherpzinnig ook ineengezet, kan met een stroom van reglements- en andere artikelen de donkere vlek van onzedelijkheid wegspoelen, die het jarenlang voorbereid, en stap voor stap uitgevoerd bedrijf der geschorsten vertoont. In het kerkelijke, dat met het godsdienstige in het nauwste verband moet blijven, oordeelt men niet naar artikelen en paragrafen, maar naar het zedelijk beginsel, dat bij de handelingen voorziet. Men beoordeelt daar de daden niet als een rechter, die streng aan de bepalingen der wet gebonden is, maar als een jury, die de gebleken drijfveeren vonnist. Men blijft niet hangen aan de letter die doodt, maar oordeelt naar den geest, die uit de handelingen spreekt.”

En daarom moet, trots alle rechtsgeleerde adviezen, voet bij stuk worden gehouden. Niet of gij volgens de *reglementen*, of zelfs volgens *de wet*, maar of gij volgens de *zedeleer* mocht doen wat gij gedaan hebt... dat is voor ons de kern van het conflict! En die vraag *van zedelijken aard* beheerscht het geheele conflict.

Ook al had de rechtbank u in het gelijk gesteld — wat ze niet deed! — zouden wij uw daden en woorden van toen op even scherpe wijze veroordeeld hebben.

* * *

En, collega, zeer onvolledig is uw aanhaling van het advies van den heer Farncombe Sanders!

Want wat ge verzuimt er bij aan te stippen, is, dat hij zich wel wachtte in dat advies over de *moreele* quaestie een oordeel uit te spreken. In zijn inleidenden brief wijst hij er op, dat

„het aanhangig tuchtgeding slechts een toevallig en lokaal incident is in eenen strijd, waaromtrent hij geen oordeel heeft uit te spreken...”

„Het hoofdmoment en de diepste grond van dien strijd ligt geheel in 't gebied van het gemoed en van den geest; de vraag omtrent de kerkelijke goederen is daarvan slechts eene nevenzijde; en in die secundaire vraag van de stoffelijke goederen is de tuchtzaak niet meer dan een toevallig incident.

„Iedere uitlating mijnerzijds omtrent de hoofdvraag ware bij deze gelegenheid ongepast; zij zou even ver liggen buiten uwe als buiten mijne bedoeling.”

Maar wij, die de kerkelijke beroering in haar geheel hadden te overzien en niet aan het uitpluizen van reglementen en artikelen onze aandacht hadden te wijden, lieten wel degelijk in de eerste plaats den indruk spreken, dien ons gemoed en onze geest van uw daden hadden gekregen.

* * *

Gij beroept u op mr. J. A. Levy.

Voorwaar, wat deze schreef aangaande die kerk-tuchtzaak, verdient ten volle in herinnering gebracht te worden:

„Grotius heeft zeker boekgeschreven: *De veritate religionis Christianae*, waarin andere denkbeelden worden geleeraard dan thans met luidruchtig rumoer verkondigd en verdedigd worden.

„Begrippen van verdraagzaamheid, van menschlievendheid, van onderlinge waardeering, van verootmoediging.

„Of voor die vierschaar der historie met gerust geweten zullen kunnen verschijnen zij, die het kerkelijk conflict hebben opgeworpen en aangevuurd?

„Die formeele vraag ligt buiten de quaestie van alle *menschelijk recht*.

„Het beste schijnt haar te stellen... en te zwijgen.”

Doch wij hebben niet gezwegen!

Wij hebben nadrukkelijk op zedelijke gronden uw optreden in eigen richting afgekeurd.

Wij noemden revolutionair uw optreden en uw woorden als ge b. v. schreeft:

„Waar de geroepen rechter, gelijk hier, sinds 1852 recht weigert, blijft er niets anders over dan handelen naar eigen oordeel.”

Een verklaring alweder welke dr. Hoedemaker „uit ieder standpunt van beschouwing onverdedigbaar achtte”.

* * *

Wat mij ook volstrekt belet uw geding met de Nederd. Herv. Kerk aan de uitspraak van rechters of eereraden te brengen, is dat ik in geen enkel opzicht hoegenaamd in haar naam mag optreden.

Van onduidbare aanmatiging zou die oude Nederd. Herv. Kerk, welke nog steeds een zoo groote en heerlijke beweegkracht ten goede in ons vaderland is, mij mogen beschuldigen, als ik, niet door haar gemachtigd, haar goed recht onderwierp aan een uitspraak over eenige door u opgestelde vraag... indien ik van *mijn* keuze van scheidsrechter of van *mijn* pleiten iets liet afhangen dat voor haar van gewicht kon zijn. Dit is geen taak voor een politieke courant.

* * *

Mag ik u wijzen op wat uw meester Groen den geheel *exceptionneelen* aard eener politieke courant noemde?

Hij schreef:

„Vinet zegt: Le journaliste c'est l'orateur, *une plume à la main*”. Hier is dus het *vuur der improvisatie* met het reeds schrikwekkende „*wat geschreven is blijft geschreven*” in vereeniging gebracht. Er is, bij de snelheid der dagelijksche uitgaaf, indien ik het dus mag uitdrukken, *een schriftelijk spreken voor de vuist*, waarbij geen twisten met den stenograaf vergund wordt”.

Het was daarom reeds met groote bezorgdheid, dat ik zelfs alleen met de pen in handen mij mengen moest in den strijd tusschen u en de Ned. Herv. Kerk.

Want hoe drukkend is mijne verantwoordelijkheid, telkens als ik door mijne onvoldoende kracht van argumentatie of haastig gekozen woorden onrecht doe aan die kerk, waaraan ik mij innig en dankbaar verbonden gevoel als *membre de l'Eglise Wallonne*.

* * *

Wilt ge dus over de aanleiding van dit ons debat een oordeel hooren, dan weet ik slechts één middel.

Wat ge mij verwijt en wat ge vooral mij in het vervolg poogt te beletten, is dat ik aan uw optreden in de Nieuwe Kerk herinner tot kenschetsing van uw streven, en van de middelen welke gij geoorloofd acht om uw doel te bereiken, ook in de staatkunde.

Dit is een geducht wapen, dat ik mij echter niet uit de hand laat staan, omdat het mij volkomen eerlijk en *fair* toeschijnt het te gebruiken. . . . niet om het te „misbruiken”.

Uw optreden zoo in Staat als in Kerk herinnerde mij steeds aan hetgeen Groen van Prinsterer vóór bijna 40 jaar schreef in zijn *Ongeloof en Revolutie*:

„In de keus der middelen geen onderscheid van goed en kwaad te erkennen, is het eigenaardig kenmerk niet van het Jezuïtisme, niet van het Jacobinisme, maar van alle *dweeperij*”.

Het is mijn plicht voor die overtuiging uit te komen; telkens als ik u middelen zie gebruiken, welke mij te veroordeelen schijnen.

Wanneer gij optreedt bij de stembus als hoofd der theoretische democratie, nu allianties sluitende met de radicalen, uw natuurlijke bondgenooten. . . . dan plotseling uw verbindende met de conservatieve katholieken, uw natuurlijke tegenstanders. . . nu uw program als onschendbare grondwet omhoog houdend. . . . dan in het belang van het oogeblik deelen van het pogram met een lossen zwaai prijsgevend, dan rijst steeds de vraag in ons Vaderland:

„*Wat wil dr. Kuyper in Kerk en Staat?*”

En daar in 't verleden het heden ligt, laat ik dan het verleden getuigen.

* * *

Dit zal ik ook in het vervolg steeds doen, nu ge weigert wat ik in het slot van mijn eersten brief u vroeg.

Blijft ge mijn herinneren aan uw optreden in de N. Kerk *unfair* en onrechtvaardig noemen, welnu, dat dan het volks-geweten, de openbare meening, tusschen ons beslisse.

Geef mij daarom vergunning uw en mijne brieven gezamenlijk in brochurevorm uit te geven.

Wilt ge het laatste woord?

Mij goed... ik heb gezegd wat ik te zeggen had.

Indien wij deze brochure uitgeven — de opbrengst bestemmende voor het journalistenfonds — doen wij te zamen een beroep op die groote jury: onze geheele natie, het volks-geweten, de openbare meening.

* * *

Tot die jury mij wendende, heb ik in dezen brief geresumeerd mijn grief tegen uw optreden in 1886.

Ze weet nu waarom ik het door u gegeven voorbeeld naamloos gevaarlijk achtte voor orde en wet in den Staat, en waarom ik in uw verrichtingen destijds hetzelfde „land-verderfelijk quaadt” zag, dat onze Republiek weleer op den rand van den afgrond bracht.

Dat was de gesteldheid waarin uw optreden mijn gemoed geplaatst heeft, een overtuiging die mij dwingt, op dat optreden te blijven wijzen tot waarschuwing... tenzij gij, die verantwoordelijk zijt voor wat in de Nieuwe Kerk gebeurde, en voor wat er aan vooraf ging, openlijk erkent te goedertrouw, maar door hartstocht medegesleept, gefaald te hebben in de middelen welke gij gebruiktet.

* * *

Vergeef mij — en ik erken dat mijn aandringen niettegenstaande uw weigering het noodig maakt, dat ik bij voorbaat vergiffenis vraag — vergeef mij, dat ik uit liefde voor ons land en beduchtheid voor zijn toekomst mijn verzoek nog eens herhaal.

Wanneer ik denk aan uw machtige gaven en aantrekkelijke eigenschappen, aan uw grooten invloed en de behoefte welke wij hebben aan mannen van karakter, die de democratie kunnen leiden, dan — vol ontzag voor wat de toekomst brengen kan aan land en dynastie — doe ik een beroep op wat in uw verheven aanleg ook tegenstanders aantrekt en tot bewondering dwingt . . . dan vraag ik u: kunt gij, de godsdienstige leider van het goede volk dat u volgt en

dat zoo roemrijk veel voor zijn beginselen toonde over te hebben, u zelf niet overwinnen, en de meer dan moeilijke verklaring afleggen:

„Ik heb mij vergist in de middelen om mijn doel te bereiken”.

Welk een held zoudt ge u toonen, als ge dus het rechtsgevoel wildet bevredigen, belettende, dat het voorbeeld van „eigen richting” dat ge gaaft, ooit noodlottig zal naverken in den Staat!

Uw tegenstander en vriend,

CHARLES BOISSEVAIN.

5.

Derde brief van Dr. Kuyper.

*Aan den WelEdelgeboren Heer Charles Boissevain,
Hoofdred. van het Handelsblad.*

Ik voor mij ben overtuigd, dat de vijanden der antirevolutionaire partij, met name het *Handelsblad*, eene beweging hebben doen ontstaan.

Jhr. Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN.

Hooggeachte Confrère,

Uw vertrek naar het Zuiden, om herstel van gezondheid te zoeken, verschoof mijn antwoord. Nu uw terugkomst naderende is mag ik weer spreken.

Met beide handen grijp ik mijnerzijds uw voorslag aan, om onze briefwisseling, door uitgave in vlugschrift-formaat, voor breeder publiek te brengen. Over de voorwaarden van uitgave zullen we het wel eens worden.

Wie een *rechtraardige zaak* heeft, slaat nooit den voorslag af, om haar voor welken rechter ook, te brengen.

Gij dorst het blijkbaar niet aan, om ons geding voor den *landsrechter* te doen komen. En ook bestonden er voor u kennelijk redenen, om liefst niet met mij ten deze voor een *eereraad* te verschijnen.

Gij sloegt beide malen de indaging voor het gerecht af. Doch zelfs dit tot tweemalen toe afsnijden van mijn billijk onderzoek kan mij niet verleiden, om u met gelijke munt te betalen.

Ik durf zonder zweem van aarzeling met mijn zaak voor *elken* rechter treden. Dus ook voor dien der *publieke opinie*.

En dat durf ik aan, al weet ik dat uw voorstel ganschelijk onpractisch is, overmits de *publieke opinie* elk orgaan mist om haar oordeel op te maken en af te kondigen. En óók, al las een ieder in uw jongsten brief, hoe ge weer uw impressionistisch stokpaardje bereedt, om op den hartstocht der schare te werken.

Mijnerzijds versmaad ik elke poging, om hier een even hartstochtelijk stuk tegenover te plaatsen. Mijn wijn behoeft dien krans niet. Voor de rechtbank der historie staat mijn zaak zuiver als glas, en ze zal, niettegenstaande den walm van hartstocht dien gij weer opjoegt, eenmaal triomfeeren.

Reeds nu weet de kenner hoe weinig zulk impressionistisch geschrijf te beduiden heeft.

Laat mij dit, niet bij wijze van tegenbetoog maar bij manier van voorbeeld, op één punt voor uzelfen duidelijk maken.

Goud waard was u natuurlijk *de scène op den dam*. Erg op de hoogte zijt ge ook hier niet van; want gij zegt, dat gij die *scène* op 4 Januari 1886 *gezien hebt*. En dit is *niet* zoo. Op 4 Januari was er *niets* te zien. Wat gij bedoeldet, viel veel later voor. Maar zoo is de impressionist. Hij ziet de dingen reeds dagen voor ze gebeurd zijn. Zijn *clairvoyance!*

Die *scène* is een echt kolfje naar uw hand. „*Snerpende koude*” . . . „*togang versperd*” . . . dik in „*de sneeuw*”. Voor een impressionist om van te watertanden! Zoo draaft ge dan ook door.

Edoch, Hooggeachte Confrère, laat mij u nu eens zeggen, hoe niets niemendal hiervan aan was, en hoe heel deze *scène* niets dan een gezochte, opzettelijk gewilde, en op effect berekende tooneelvertooning van *uw* vrienden was.

Kerkvoogden waren, en zijn nog, verplicht, zorg te dragen, dat de H.H. predikanten *een lokaal* voor hun vergadering beschikbaar hebben.

Daarbij nu gold de regel, dat zulk een lokaal gemeenlijk was aangewezen in de Nieuwe Kerk, maar ook, dat het bij verhindering aldaar, een lokaal zou zijn *in de Oude Kerk*. Zelf heb ik tusschen 1870 en 1874 in de Oude Kerk met mijn collega's vergaderd.

Dienovereenkomstig nu hadden kerkvoogden ook in Jan. 1886, oordeelende dat er in de Nieuwe Kerk verhindering was, bij tijdig ingezonden schrijven, H.H. predikanten ervan in kennis gesteld, dat tot nader bericht, *het bekende lokaal in de Oude Kerk* voor hun samenkomsten was aangewezen.

En zie, niettegenstaande uw vrienden onder de predikanten dit *wisten*, zijn ze toch, *juist toen het succuwde* (voor u, die anders zulk een natuurbeminnaar zijt, blijkbaar iets

verschrikkelijks) in optocht voor de Nieuwe Kerk verschenen, en er een tijdlang blijven schilderen, ten einde op een druk oogenblik, toen de Beurs aanging, een soort straatdemonstratie te scheppen, die natuurlijk het publiek, dat van niets af wist, en daaronder ook u, toen Gij naar de Pijpenmarkt gingt, *moest* misleiden.

Wat dunkt u nu zelf van het „zedelijk-godsdienstig karakter”, dat uit zulk een handeling spreekt?

Zoo nu zou ik één voor één al uw *genrestukjes* aan flarden kunnen scheuren. Maar dit hoeft niet. De tijd komt, dat ook dit stuk vaderlandsche geschiedenis *uit de bronnen* zal beschreven worden, en dan gaat ook over u en uw vrienden het *ronnis der historie*.

Schieten op eene bewegelijke schijf is lastig, en toch geen andere schijf is het, die gij uw tegenstander als mikpunt aanbiedt.

Het laatst kwam de „zedelijk-godsdienstige” schijf voor.

Gij hecht ongemeen veel aan uw lidmaatschap van de *uitwendige* kerk. Voor de „Eglise wallonne” buigt ge u „innig en dankbaar” neder. Maar of *in* die kerk al het heilige wordt aangerand, en afgebroken, waarvoor ook uw voorvaderen onder de *Réfugiés* goed en bloed veil hadden, deert u niet.

Als men bij een *steen* gebouw, gelijk de Nieuwe Kerk, aan de kosterijdeur hoort zagen en hameren, dan lijkt u dit heiligeschennis. Maar als in de *geestelijke* kerk het Verbond Gods ontheiligd wordt, doordat men wie den Christus in zijn godheid loochent, en de verzoening door Zijn bloed ontkent, nochtans tot den disch des Heeren toelaat, dan voelt gij hier niets voor.

Aldus verschilt tusschen ons het *godsdienstig* uitgangspunt.

En wat het „zedelijke” aangaat, zoo is het in uw oog met de eerlijkheid bestaanbaar, dat iemand tot een kerk behoort, die nog altijd de *Drie Formulieren* als standaard omhoog heft, ook al stierf hij ganschelijk af aan de levens- en wereldbeschouwing, waarvan die Formulieren de uitdrukking zijn.

Of om een meer *persoonlijk* voorbeeld te nemen: Gij *bidt* mij schier den heldenmoed toe, om openlijk te erkennen, dat ik in de keuze der middelen gefaald heb, op hetzelfde oogenblik, dat ik juist ter verdediging van de *deugdelijkheid dier middelen* tegenover u in het veld sta.

Gij onderstelt alzoo, dat ik mijn pleit voer *tegen beter weten in*, en dat het mij alleen aan *den moed* schort om mijn

leugen van mij te zetten; en nochtans bejagent ge dien onderstelden leugenaar en lafaard met al de courtoisie van uw woord.

Wel een blijk dat ook op *zedelijk* gebied over *de norma*, die hier gelden moet, de gewenschte eenstemmigheid tusschen ons vooralsnog niet is verkregen.

Achter die schijf van „het zedelijk godsdienstige” laat gij voorts het ronddeel van *eigen richting* opduiken.

Het is zoo, reeds dit ronddeel trilt. Het schiet niet strak óp. Maar ook zoo presenteert ge het toch.

Intusschen op dit punt zijn we het dan toch eens: Gij en ik, we keuren beiden *eigen richting* af. En vooral op heilig erf zou *eigen richting* ook in mijn oog verfoeilijk geweest zijn.

Doch die eigen richting heeft dan ook niet plaats gehad. En dat gij u dit nochtans *verbeeldt*, is een nieuw bewijs voor de onmogelijkheid, waarin een natuur als de uwe verkeert, om scherp waar te nemen, en juridisch te construeeren. Luister daarom eens naar een deskundige, naar een man, die geheel op de hoogte was, naar den nu overleden, maar eens zoo gevierden mr. P. van Bemmelen, *uw* geestverwant, *niet* de mijne. Voor u alzoo in elk opzicht een onpartijdig expert.

Wat nu zegt deze rechtsgeleerde op pag. 55 van zijn breedvoerig *Rechtsgeleerd advies*?

Eerst constateert hij, dat hetgeen de heeren Westhoff c. s. in de Nieuwe Kerk gedaan hadden, was „*een onrecht niet slechts tegen kerkvoogden en kerkeraad, maar ook tegen de gemeente gepleegd.*”

En dan stelt hij de vraag of kerkvoogden door het optreden tegen dit onrecht al of niet zich schuldig hebben gemaakt aan „*eigen richting*”.

Een vraag, waarop hij antwoordt: Dit zou zoo geweest zijn bij deze navolgende onderstelling:

„Ondersteld, dat het class. bestuur meenende in zijn recht te zijn (gelijk het zulks inderdaad meende) zich werkelijk in het bezit der Nieuwe Kerk en aanhoorigheden met inbegrip der kosterij had gesteld, en onmiskenbaar eenigen tijd in dat bezit gebleven was, dan had de kerkvoogdij m. i. verkeerd gehandeld, zoo zij zich met eenige geweldpleging of bij verrassing weder in het bezit had gesteld van het kerkgebouw met toebehooren. Dit mocht eene dejectie van den deicient zijn; het was echter een daad van eigen richting, afkeurenswaardig vooral bij een college van kerkelijke administratie tegenover een wel onbevoegdelyk en onrechtmatig maar toch ter goeder trouw handelend kerkbestuur.”

Maar, zoo gaat hij dan voort, dit onderstelde geval was hier *niet* aanwezig.

„De casus positie was eene andere. Het class. bestuur was niet in het bezit

van het gebouw. Dat bestuur zelf had het verlaten; de koster, door kerkvoogden aangesteld en de kosterwoning op hun gezag bewonende, had zich niet in dienst van het class. bestuur gesteld. De koster en de bewakers van het class. bestuur lieten kerkvoogden en hunne contra-bewaarders vrijelijk naar binnen komen. Alleen de vergaderzaal was aan de beschikking van kerkvoogden onttrokken. Er was niemand in, maar de gesloten deur werd van buiten bewaakt. Die deur werd ten slotte ontsloten zonder verzet der bewakers. De toestand was dus vrij gelijk aan dien, waarin gedurende een korte afwezigheid der huisgenooten een vreemde indringer in huis is gekomen, een kamer daarvan voor zich bestemd en goed afgesloten, en vervolgens is weggegaan onder achterlating van een paar bewakers der kamer aan de buitenzijde. De heer des huizes komt daarna terug met zijn gezin en bedienden, en doet de gesloten deur openen zonder bij de bewakers verzet te ontmoeten. In zoodanig geval, waarin alleen particulieren betrokken zijn, zou de politie niet aarzelen om de bewoners tegen de indringers bij te staan. En zulks te recht: want inderdaad is het *bezit* eener enkele kamer van een huis, niet als huurder maar als eigenaar of rechthebbende, dat is voor zich uitgeoefend, moeilijk denkbaar. En waar de vreemde indringer zich pas van de ééne kamer heeft meester gemaakt, en zelf weder vertrokken zijnde, slechts aan de *buitenzijde* der gesloten deur wachtters heeft geplaatst, die de bewoner, in ieder geval, zonder eenig bezit te schenden, uit zijne woning kan doen verwijderen, daar wordt het nog moeilijker den afwezigen indringer als bezitter, als feitelijken houder der enkele kamer aan te merken. Nog erger wordt het, als de wachtters de hun opgedragen taak niet eens ernstig vervullen.

„Tot de beoordeeling van eene in bezitneming komt zeer veel aan op de juiste toedracht der feiten. Ik spreek dus slechts onder reserve mijne meening uit, dat naar de voormelde gegevens hier *niet* heeft plaats gehad eene daad van wederinbezitneming, die als eigen richting afkeuring verdient, en dat de tusschenkomst des burgerlijken rechtters door eene possessoire actie of eene eigendomsrevindicatie niet behoefde ingeroepen te worden. Men heeft m. i. in waarheid niet meer gedaan dan een impedimentum, eene hindernis wegruimen, welke binnenshuis door een indringer was achtergelaten en den toegang tot een der vertrekken versperde.

„En het *paneeltzigen* dan? Hiermede vergreep men zich aan zijn eigen deur; immers aan de deur het huis over hetwelk men door de gemeente als beheerder was aangesteld, niet aan de deur van het Class. Bestuur”.

Volgens dezen kundigen rechtsgeleerde is er alzoo geen sprake van, dat *wij* ons aan „eigen richting” zouden hebben schuldig gemaakt. En een niet minder kundig rechtsgeleerde, de heer jhr. mr. A. F. de Savornin Lohman ging zelfs nog verder, en noemde wat wij deden, *plichtmatig*, toen hij schreef:

„Ik sta in de meening, dat handhaving van eigen recht nooit als een partijdaad kan worden aangezien, en dat zulk een handhaving altijd plicht is voor den gene, die zich ter goeder trouw beschouwt als *bewaarder van eens anders goed*”

Gij houdt het *tegendeel* staande.

Terloops een vraag: Zijt gij alsnog bereid, om althans dit concrete punt, dat tusschen u en mr. van Benmelen c. s. hangt, door een scheidsgerecht van zes rechtsgeleerden te doen beslissen?

En nu kom ik — het moet wel — op uw derde, of wilt

ge, op uw eerste, uw oorspronkelijke schijf, de door u geveerde *coup d'état*, als ik ooit minister werd.

Want wel stelt gij het voor, alsof ik niet *de bonne guerre* met u handel, door niet elk uwer wendingen in het debat mede te maken; maar ik vraag op mijn beurt: Sedert wanneer is het den ridderlijken debater ongeoorloofd, om als zijn tegenpartij telkens op zij springt, te houden *voet bij stuk*.

En nu is het, vergeef mij dit misschien wat harde woord, eenvoudig *niet waar*, dat het proces dat gij mij sinds 1886 aandeedt, over „eigen richting” of over „godsdienstig-zedelijke” onbetamelijkheid liep.

Gij hebt mij van heel wat boozer stuk beschuldigd!

Gij hebt zwart op wit doen drukken, dat gij mij in staat achtet, om, kreeg ik ooit de regeeringsmacht in handen, mij, zeg als een andere Cromwell of Napoleon, te bezondigen door een *coup d'état*.

„Wij zijn beducht”, zoo schreeft gij op 11 Januari 1886, „dat als de antirevolutionaire partij op staatkundig gebied zich aan dr. Kuyper en zijne trawanten overgeven blijft, *men van haar in het staatkundige, trots haar program, gelijksoortige coup d'état heeft te wachten, als nu op kerkelijk gebied gepleegd is.*

Een booze beschuldiging, die gij in uw nummer van 16 Jan. 1886 nader aldus toelicht: „*Ons land dreigt ook op staatkundig gebied een groot gevaar van de zijde eener dwcepende fractie, wanneer de antirevolutionaire partij voortgaat in de staatkunde zich te laten leiden door degenen, wier eenig richtsnoer is: hun nitlegging van de Heilige Schrift welke zij boven de wet stellen.*”

Eens minister geworden, zou ik geweld boven de wet stellen. Zoo toch liet ge u op 8 Jan. '86 uit: „*De daad van geweld waartoe hij (dr. Kuyper) bevel heeft gegeven is in elk geval af te keuren. Ze toont waartoe hij al besluiten zou, indien hij aan het hoofd van een antirevolutionair ministerie stoud.*”

Vergissing was alzoo onmogelijk, vooral nu ge eens den naam van Cromwell in dit verband hebt genoemd.

De *coup d'état* was door u in letterlijken, zeer eigenlijken zin verstaan, en alzoo hebt gij mij publiekelijk verdacht van te staan naar de opperheerschappij; van had ik die eens bemachtigd, de Grondwet, *tegen mijn eed in*, te zullen breken, misschien wel de rechten van ons stambuis te willen aantasten; en dit alles te beoogen „*trots ons program*”, wat zeggen wil, na ter bereiking van dit doel een *valsch* program te hebben voorgewend.

Of gij dit zoo werkelijk gemeend hebt, laat ik in het midden. Anderen, o. m. de heer De Savornin Lohman, be-

weren, dat gij dezen boeman slechts hebt opgevoerd als *vogelverschrikker*, om uw partij te redden, en de *mijne* te knakken.

Maar hoe dit zij, *littera scripta manet*. „Wat geschreven staat, is niet weg te cijferen”. Zóó hebt gij over mij geschreven, en denk nu zelf in, wat indruk het op mij maken moet, als de man, die zóó mij aan de kaak stelde, het geding naar een godsdienstig-zedelijke appreciatie, met een *snecuw-scènetje* op den Dam opgesierd, poogt af te leiden, en weigert mij voldoening te geven op het eenige punt, waarop heel zoo *ontzettende beschuldiging* gebaseerd was.

Nu althans zult ge begrijpen, waarom uw opnieuw mengen van „*het gebeurde bij de Nieuwe Kerk*” in den politicken strijd, mij tot spreken dwong.

Hierin toch lag een rechtstreeksch terugkomen op uw krasse beschuldiging van Januari '86.

Toch zweeg ik hier dusver met opzet van.

Ik wilde u de gelegenheid geven, om, zonder dat er te harde woorden vielen, het onrecht, dat gij mij aandeedt, te herstellen.

Maar nu moest het wel er uit.

Gij achtet mij in staat tot het spelen met een valsch program, tot het breken van mijn eed, tot het schenden van de Grondwet, tot het aanranden van de rechten van ons Koningshuis en van mijn medeburgers *met militair geweld*, en dit alles rustte bij u uitsluitend op deze ééne overweging, *dat ik in het kerkelijke desgelijks had gedaan*.

Alzoo in het kerkelijke geweld gepleegd, de wet geschonden, anderer recht vertrapt. Hetzelfde stond van mij ook in den Staat te duchten. En daarom moest ik tegengestaan.

Alles hing hier derhalve aan deze ééne vraag: *of ik dit in werkelijkheid gedaan had; of wel dat gij er mij valschelijk van betichttet*.

Dáárover, en dáárover alleen heb ik u dan ook ter verantwoording geroepen; en zie, de man, die zoo gruwelijke beschuldiging tegen mij aandorst, en deze enkel en alleen grondde op eene *onderstelde* geweldpleging, waaraan ik mij *wederrechtelijk* in de Nieuwe Kerk zou hebben schuldig gemaakt, geeft mij, nu ik hem hierover ter verantwoording roep, opdat hij òf mijn rechtsverkrachting bewijze, òf mij in mijn eer herstelle, leukweg ten antwoord: „Och, over iets *wederrechtelijks* had ik het niet. Best mogelijk zelfs, dat gij naar strikt recht gelijk hadt. Wat ik tegen u heb, is alleen uw *wijze van doen*, met name dat uw religieus gevoel u niet verbood, een deur in een kerkgebouw door een smid te

laten openmaken en eenige predikanten eenige minuten lang in de sneeuw te laten staan."

Ge schrijft toch: „Eindelijk kan men, geheel de vraag ter zijde latende of het *summum jus* in deze al dan niet aan uwe zijde was, alleen den *modus quo* behandelen en dien in elk geval — of ge recht hadt of niet — afkeuren als revolutionair en onzedelijk. Hadt ge nu maar eens, voordat ge naar de pen greept, uw tegenstander de eer gedaan zijn antwoord van Juli te herlezen, dan zoudt ge er aan zijn herinnerd, *dat zijn blaam slechts in dezen laatsten zin gemeend was.*"

Eilieve, waar blijft dan nu uw *coup d'état*? Maar goed, laat dan nu het publiek hierover oordeelen.

Ik heb er óók mijn oordeel over, maar het *harde woord* waarin ik dit oordeel zou moeten uitspreken, houd ik in de pen.

Niet om te *verbitteren*, alleen om *recht* en *eerherstel* was het mij te doen, en... die *beide* zijn mij door u geweigerd.

Vale

tt.

KUYPER.

AMSTERDAM, 8 November 1897.

